

Karel van Sint Omaars

Jacques De Grootte

Tien jaar geleden, in september 1999, hoorde ik voor de eerste maal de naam Karel van Sint Omaars. Ik was toen op Open Monumentendag het Sint Elooigraf¹ in de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Damme aan het opgraven. Een man uit Moerkerke sprak mij aan en vroeg mij of ik die naam kende. Ik moest toegeven dat ik over deze heer van Moerkerke niets wist. De man zei mij dat zijn zoon in Leuven studeerde en gegevens had over Karel van Sint Omaars. Hij gaf mij zijn telefoonnummer. Spijtig genoeg heb ik dit telefoonnummer toen verloren en weet ik tot vandaag niet wie deze persoon was. Vanaf dan is mijn zoektocht naar Karel van Sint Omaars begonnen.

Karel van Sint Omaars, gezegd van Moerbeke,

schildknaap, heer van Dranouter, Merris, Oudenem, Moerkerke, etc. (Charles de St Omer dict de Morbecque / seigneur de dranoultre / merris / Oudenem Moerkercke etc.)

Karel werd in 1532/33 geboren² als tweede kind van Joos van Sint Omaars, gezegd van Moerbeke, heer van Dranouter, Merris, Oudenem, etc., en Anna van Praet, dame van Moerkerke, etc.. Zijn ouders waren getrouwd op 10 december 1523. Hij had een oudere zuster, Joanna, en waarschijnlijk ook een broer, Eustache, die op jonge leeftijd stierf.³

De familie van Sint Omaars was afkomstig van Moerbeke, waar Karels overgrootouders, Joos en Jeanne d'Hondecoustre, in de Sint-Firminkerk begraven werden⁴. Anna van Praet was dame van Moerkerke geworden bij de dood van haar oudere zuster Josine op 2 december 1546.

¹ Zie <http://www.tzwin.be/sint%20elooi.htm>

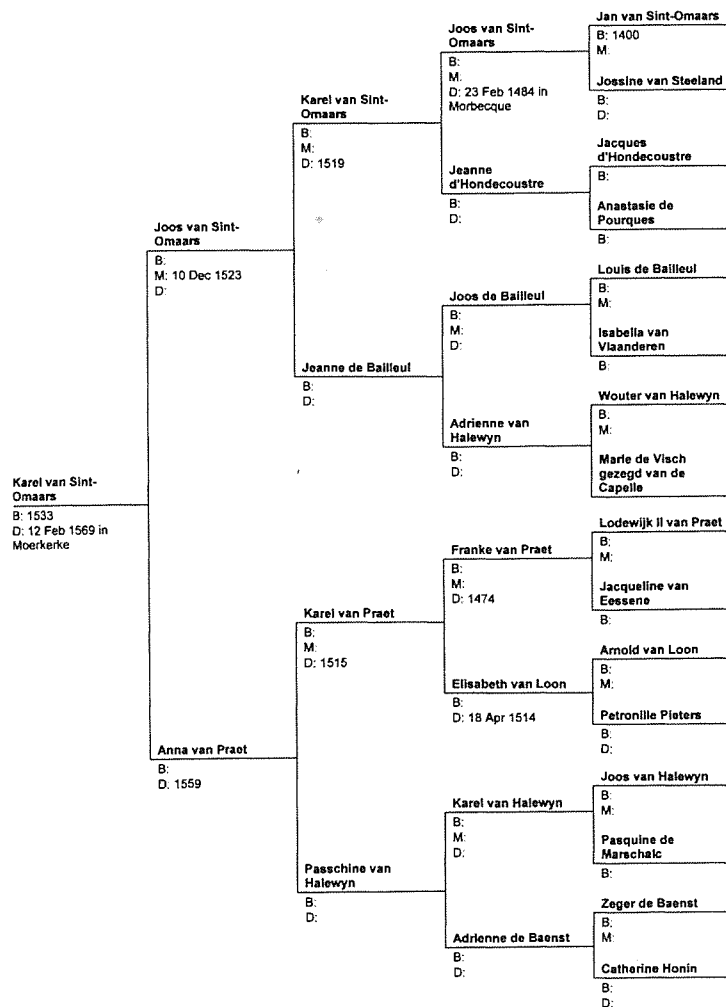
² Op basis van de inschrijving van Karel op de universiteit van Leuven schrijft Helena Wille in haar doctoraatsthesis *De albums van Karel van Sint Omaars. Een aristocratisch natuurobservator uit de Renaissance*. (16 05 2008, Leuven) dat Karel zou geboren zijn in 1526. Zij baseert die bewering op de vaststelling dat sommige jongelingen vanaf hun 11 jaar aan de universiteit inschreven. Deze bewering wordt echter tegengesproken door de vaststelling dat Karel in 1552 nog minderjarig was en onder voogdij stond. In de *Geextendeerde sententies van de Grote Raad van Mechelen* (VI) staat onder nr. 1703 een vonnis ingeschreven in een rechtszaak tussen Jan van Sint Omaars enerzijds en Anna van Praet en Loys de Cherf, voogd van Karel van Sint Omaars, anderzijds. In 1556 is het nog altijd Anna van Praet die in naam van haar zoon een rechtszaak aangaat (nr.2242).

³ Karel werd in 1537 samen met Eustachius op de universiteit van Leuven ingeschreven. Schilling A., *Matricule de l'Université de Louvain*, IV, Februari 1528 – Februari 1569, Brussel, 1961.

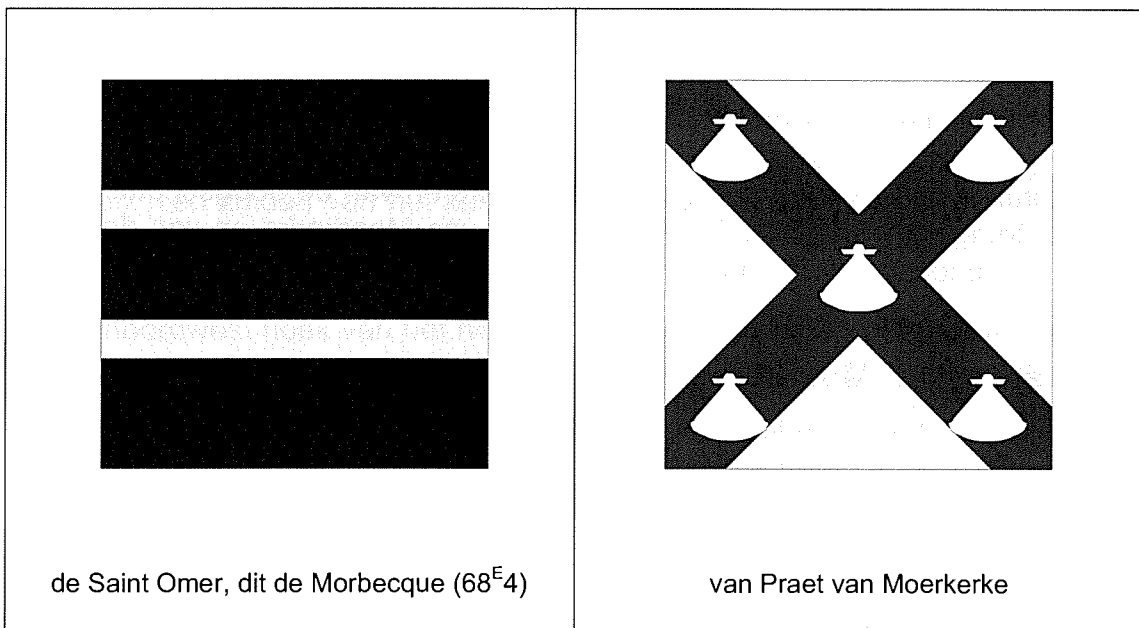
⁴ Les gisants sont extrêmement abîmés, suite à l'incendie de l'église datant de la dernière guerre. La pierre a éclaté, laissant subsister des reliefs sans véritable forme. L'église a été détruite à chacun des 2 conflits du vingtième siècle. B. Damarey.

Het graf van Joos en Jeanne d'Hondecoustre

De familiewapens zijn:

Karels oudere zuster Joanna huwde na de dood van haar eerste man, Colard van Halewijn, met Willem van Bronkhorst. Zij werd na de dood van haar vader dame van Dranouter, etc.

Karel werd na de dood van zijn zuster, die in de kerk van Moerkerke werd begraven, op 11 oktober 1551 heer van Dranouter, etc. Gezien hij dan nog minderjarig was, werd hij onder voogdij geplaatst van Loys de Cherf. Hij werd bij de dood van zijn moeder, die ook in de kerk werd begraven, in 1559 heer van Moerkerke.

Karel heeft in Leuven studies ondernomen⁵. Welke en of hij zijn studies heeft afgerond is niet geweten. Nadien zou hij een militaire carrière begonnen zijn en zou hij die om gezondheidsredenen hebben moeten opgeven.

Karel huwde met Françoise de Blois, gezegd Trèslong, en na haar dood (10 december 1559) met Anne d'Oingnies (18 april 1562). Hij stierf kinderloos. Volgens Adriaan Coenz van Schilperoort was hij impotent en werd hij gekweld door jicht.

Karel was zeer welstellend. Hij leefde op het kasteel van Moerkerke. Hij was een humanist met vele interesses. Hij maakte deel uit van de kring Brugse humanisten rond de gebroeders Laurinus. Zijn beste vriend was Mathias Laurinus, die zijn buur was op het kasteel van Leeskens.

Karel was meerdere talen machtig : het Frans, zijn moedertaal, het Vlaams, het Latijn en hij had waarschijnlijk ook tenminste noties van Grieks, Duits en Italiaans.

Hij was botanicus. Hij had een bibliotheek met Griekse, Latijnse, Franse en Nederlandstalige boeken. Op het kasteel waren er twee kabinetkamers

⁵ In de Liber Computuum Receptorum Universitatis 1529-1543 staat inschrijvingsgeld ingeschreven. Rijksarchief Leuven nr. 273, f° 202 vo.

(Wunderkammern). Hij bezat een collectie schilderijen. Het kasteel hing vol wandtapijten. De tuin van het kasteel bouwde hij uit tot een van de belangrijkste Renaissancetuinen uit die tijd in Vlaanderen. Er was naast de tuin ook een grote boomgaard. In de tuin had hij ook een kleine zoo.

Karel was lid van verschillende schuttersgilden. Hij was lid van de gilde van Sint Joris te Gent, van de gilde van boogschutters van de stad Gent, van de gilde van de kruisboogschutters, van de haakschutters en van de boogschutters van de stad Brugge, van de Sint Sebastiaansgilde van Moerkerke en van de gilde van de kruisboogschutters van de stad Damme.

Het kasteel van Moerkerke

In tegenstelling tot de 16de eeuwse tendens om een tweede residentie op het platteland te gaan bouwen en er te gaan verblijven in de zomerperiode, zien we bij de familie van Praet het tegenovergestelde fenomeen. Sinds onheuglijke tijd bezat de familie de heerlijkheid van Moerkerke, bestaande uit het kasteel en het leen¹. Later werd het huis aan de Koningsbrug in Brugge, vroeger Ryckenburg genoemd en nadien van Praet, aangekocht en bij het leen van Moerkerke gevoegd. Niet het huis te Brugge, maar wel het kasteel van Moerkerke bleef de hoofdverblijfplaats van de familie. Wanneer Karel van Sint-Omaars Moerbeke

Hof van Praet aan de Koningsbrug te Brugge, stadsplattegrond door Marcus Gerards 1562.

heer van Moerkerke wordt blijft dit ook zo. In de staat van goederen staat het ook zeer duidelijk vermeld.⁶

Of Karel verbouwwerken aan het kasteel liet uitvoeren is niet geweten. Wel richtte hij de tuinen in en liet een nieuwe dreef aanleggen.

Het geheel bestond uit een opperhof⁷ en een neerhof⁸. Op het opperhof stond het kasteel, omringd door grachten. Ook het neerhof was omringd door grachten. Ten zuiden van het kasteel, afdalend in de richting van de Lieve, lag de lust- en kruidtuin; ten westen lag de grote boomgaard⁹. Zowel de tuinen als de boomgaard waren omringd door doornhagen.

Op de noordwest hoek van het neerhof stond een poortgebouw, ten westen van de poort. Aan de oostzijde van de poort stond er een woonst, bestaande uit twee kamers, gedekt met een schaliedak. Daaraan stond ten oosten een washuis, bestaande uit een kelder en een kamer, gedekt met tegels. Daaraan stonden ten oosten de paardenstallen, gedekt met stro. Daaraan stond er nog een stal voor schapen, kalvers en hoenders. Op de noordoost hoek stond het wagenhuis. Aanpalend stond er op de oostzijde van het neerhof een grote schuur. Al deze gebouwen stonden met hun fundering aan het water van de singel. Achter de schuur, over de walgracht, stond er een *aisementshuis* (toilet).

Tussen de brug van het kasteel en de poort op het neerhof lag er een kasseiweg. Op het neerhof stond er een grote linde met een bank eronder.

Aan de zuidzijde van het hof lag er een brug over de wal om naar de kruidtuin te gaan. Ook aan de westzijde was er een brug, waarbij er nog een *aisementshuis* stond. Bij deze brug stond er ook een huisje, met schalies gedekt, waarin water werd gedistilleerd. Aan de oostzijde van het hof stond er een klein huisje met een pomp, ook met schalies gedekt, en op de noordoost zijde stond een huisje, met stro gedekt, en een pothuis (oranjerie).

Buiten de omwalling stond rechtover de kerk de grote herberg, met paardenstal en hofstede. Er stond ook nog een klein huisje, waar de wagenaar van de heer van Dranouter in woonde.

Op het neerhof stonden er tweehonderd en vier olmen, op het schuttershof van de herberg honderd zeventig en een populier en langs de dreef buiten het hof aan de oostzijde van het kasteel stonden er honderd vijf en twintig olmen en twee lindes¹⁰.

⁶ De meeste gegevens uit dit artikel waarbij geen bronvermelding staat aangegeven komen uit de staat van goederen.

⁷ Het huidige kasteel van Moerkerke staat nog altijd op het opperhof en is nog gedeeltelijk omringd door de walgrachten.

⁸ Het neerhof lag aan de noordzijde, tussen het opperhof en de kerk. Nu staat de parking van het kasteel op het neerhof, alook het oud gebouw van het gemeentehuis van Moerkerke. Tussen het gemeentehuis en de Kasteelstraat ligt er een bredere strook grond dan links en rechts ervan. Deze strook komt overeen met de walgracht aan deze zijde van het neerhof.

⁹ Tussen het huidige kasteel van Moerkerke en de Nieuwdorpstraat, parallel met deze laatste, loopt er een weg, die de Middelburgse Steenweg met de Kasteelstraat verbindt, met de naam Boomgaard. Door de aanleg van de nieuwe verkaveling op de gronden van de vroegere boomgaard werd een deel van de weg ingepalmd.

¹⁰ Nu staan er lindes langs de dreef.

Hoe het kasteel zelf eruitzag weten we niet exact maar uit de beschrijving in de staat van goederen hebben we toch een goede kijk op de zaak.

Op het gelijkvloers was er een inkomzaal, een gaanderij, een grote en een kleine zaal, een keuken, een bottelarij. Onder de bottelarij was er een kelder. Er waren ook twee slaapkamers met garderobe¹¹. Een van de slaapkamers was die van Karel zelf. In de garderobe van zijn slaapkamer, hield hij zijn *cabinet*. Naast de kleine zaal had Anna een eigen *cabinet*. Op de eerste verdieping waren er nog slaapkamers. Er was er een boven de slaapkamer van Karel, een boven de andere slaapkamer, een boven de kleine zaal, een boven de bottelarij, een boven de keuken en twee boven de grote zaal. Op de tweede verdieping was er een kamer voor de knechten, een linnenzolder en nog een andere zolder.

Op het kasteel van Moerkerke was er, in tegenstelling tot het huis in Brugge, geen kapel. Alles was wel aanwezig om er de mis te lezen (*Vne calice auecque vne petite platine sur jcelle pesant deux marcq quatre onces et demje / Deux petites ampulles Vne clochette et vng heristor dargent / Vne casulle vne ... et ce que duist a dire la messe et vng crucifix*). In de kapel van het huis te Brugge hing er boven het altaar een schilderij van de Heilige Drievuldigheid. Ook boven de inrijpoort hing er een afbeelding van de H. Drievuldigheid. Zeker tot in de 18de eeuw werd er een processie ter ere van de H. Drievuldigheid naar deze plaats gehouden¹².

Het onderhoud van de daken van het kasteel werd uitgevoerd door de schaliedekker Jan Blomme, die er een jaarlijkse wedde voor kreeg¹³.

Na Karels dood besliste Anna, volgens de mogelijkheid door hun huwelijkscontract geboden, te Moerkerke te blijven wonen. Het leen bleef ook na haar huwelijk met Jehan d'Estourmel¹⁴ haar eigendom. Na haar dood in 1577¹⁵ ging het kasteel naar Cornelius van Moerkerke, feodale erfgenaam, en diens zoon Maximiliaan. Deze laatste moest het leen later door geldproblemen verkopen. Het werd eerst in 1586 door Jan Lauwers en in 1587 door Clement de Castillo aangekocht. Deze laatste liet onderhouds- en verbeteringswerken aan het kasteel uitvoeren¹⁶. In die tijd was er geen sprake meer van een botanische tuin.

¹¹ Kleinere kamer, aanpalend aan de andere.

¹² De kapel werd op 1 oktober 1578 vernield. Het beeld boven de inrijpoort wordt in juni 1708 als volgt beschreven: *Vreugdig Wonderweirdig Denckbeelt van d'Alderheygste Drievuldigheyt staende ter straete boven de Poorte van het Oudt, vermaerde Leengoedthuys genaemt Richebourgh* RAB, 68D2, 28-29.

¹³ *Est deu a jehan blomme escailleur pour sa pension ordinaire que ledict feu S^r doiuoit annuellement pour l'entretient et reparation des thois au chasteau de Moerkercke pour la rate du temps encorru depuis le dernier jour daougst lxxvij jusques le xj^e daougst lxxix a laduenant xxv s groz par an la somme de vij lb ij s iij d*

¹⁴ Jehan d'Estourmel, heer van Vandeville, Steenwerck, Douxlieu, etc.

¹⁵ Anna werd in de kerk van Steenwerck begraven.

¹⁶ RAB, Jezuïten, 2374.

Maquette van het kasteel van Moerkerke zoals het er zal uitzien na de aanpassingswerken (gemaakt door Michel van den Broeck).

De tuin van het kasteel

Het aanleggen van kruidentuinen is bij ons geen nieuwigheid uit de 16de eeuw geweest. Al veel vroeger vinden we tuinen in de Nederlanden. Iedere abdij en ieder hospitaal had reeds vroeg een kruidentuin, waar kruiden werden gekweekt voor medicinaal gebruik. Ook apothekers legden kruidentuinen aan. Ook lusttuinen werden vroeger aangelegd. Botanische tuinen ontstaan echter in de 16de eeuw, samen met de interesse voor de plant of de bloem op zichzelf en niet meer uitsluitend als medicinale waar.

In onze streken zijn verschillende belangrijke 16de-eeuwse tuinen gekend, of tenminste de eigenaars ervan. Een deel ervan waren nog altijd tuinen van apothekers of artsen. Zo vinden we in het *Kruydtboeck* van Lobelius verwijzingen naar de tuinen van Jan Mouton, apotheker te Doornik, Willem Driesch en Adriaen Beyerlinck, apothekers te Antwerpen, en enkele anderen. In deze tuinen worden de planten gekweekt om er geneesmiddelen mee te maken, maar sommige zijn al meer dan dat. Een andere groep tuinen bestaat dan uit lusttuinen en botanische tuinen.

Lobelius geeft ons in de inleiding van zijn *Kruydtboeck* uit 1581 een hele lijst tuinliefhebbers. In zijn boek zelf haalt hij er nog verschillende andere aan. Zo vinden we nog de namen van Kaerle van Croy, prins van Chimay, Mijnheer du

Bosqueil, rouart van Rijssel, Joris vander Ryen uit Mechelen, Raphael Coxia, schilder te Mechelen, Frederick Gembello, Olivier Dries, Jan Coene.

En er waren in die tijd ook vrouwen, die tuinen aanlegden: *Joufvrouwe Marie de Brimeu, huysvrouw van Coenraedt Schetz, Mijn-Vrouwe Catharine van Eekeren huysvrouw van Heer Jan Straele, Amant van Antwerpen, Radegonde du Quesnoy huysvrouw van Heer Matthias Laurin Tresorier generael van Vlaanderen*. Deze laatsten waren ook de burens van Karel van Sint Omaars. Zij woonden op het kasteel van Leeskens, tussen Moerkerke en Middelburg, maar ook in Antwerpen, waar zij een tuin had.

De twee belangrijkste tuinen waren echter die van enerzijds Peter van Coudenberghe¹⁷, apotheker uit Antwerpen, die een belangrijke botanische tuin had buiten de Sint-Jacobspoort in Borgerhout, en van Karel van Sint Omaars, in Moerkerke. Beide tuinen worden door Guicciardini, in zijn boek *Description de tous les Pays-Bas*¹⁸ als volgt geloofd:

... en cette ville est hors la porte saint Jacques, au village de Borgher-haut, le jardin excellent du Seig. Pierre Coudeberg Apoticaire, et homme docte, et vertueux: auquel jardin, outre les simples ordinaires qui croissent communement icy, et ailleurs, on y voit plus de 400 sortes de simples d'estrange pays, qu'il a faict portes, et recouvré de tous costez à grand frais, et avec une extreme diligence.

En une lieuë et demye de Bruges en la Seigneurie de Meerkercke le Seigneur du lieu nommé Charles de saint Omer Gentil-homme bien qualifié, et honorable, a un jardin digne d'estre admiré, pour estre embelly d'infinies sortes de simples excellens; outre mille autres gentilleses, qui rendent le lieu agreable; et tant iceluy, que la chose et le Seigneur d'iceux digne de perpetuelle memoire.

Lobelius schrijft nog over twee andere belangrijke tuinen, namelijk die van Jan van Brancion in Mechelen en die van Jan vander Delft in Lier.

Clusius, die in zijn Spaanse Flora (1576) veel minder tuinliefhebbers in België aanhaalt, geeft ons toch de namen van de voornaamste, namelijk Jan van Brancion, Jan Boisot, Jan vander Delft, Joris van Rye, Raphael de Coxie (schilder van de Koning) en Peter van Coudebergh, alsook twee vrouwen, Marie de Brimeu en Margaretha de Clemes, vrouw van de *Praesides* van Namen. Karel van Sint Omaars vermeldt hij niet, alhoewel hij twee jaar bij hem verbleef.

Al deze tuinliefhebbers en *herbaristen* kenden elkaar en stonden met elkaar in contact. Ze vormden als het ware een netwerk, waarbinnen planten en zaden werden uitgewisseld en besproken. Ze stonden ook in contact met het buitenland. Er werden hen regelmatig nieuwe planten en zaden gestuurd of meegebracht uit het buitenland, zowel door mensen van ter plaatse als door

¹⁷ In zijn *de hortis Germaniae liber recens* geeft Gesner de lijst der planten, die in de tuin van Peter van Coudenberghe groeiden. Een studie ervan verscheen in *De Botanica in de Zuidelijke Nederlanden*: L.J. VANDEWIELE, *Wat groeide er in de tuin van Pieter van Coudenberghe*, Antwerpen 1993, 23-31. Peter van Coudenberghe en Karel van Sint Omaars kenden elkaar en wisselden zaden en planten met elkaar uit.

¹⁸ *Description de tous les Pays-Bas autrement appelez la Germanie inferieure ou Basse Allemagne par Messire Loys Guicciardin gentil-homme florentin, Re-imprimé à Campen chez Arnoud Benier, pour Henry Laurents Libraire demeurant à Amsterdam sur l'eau 1641.*

mensen uit de Nederlanden, die om de ene of de andere reden in het buitenland vertoefden. De plant werd hier dan in de ene of de andere tuin gekweekt en daarna werden zaden of plantjes aan andere leden van het netwerk doorgegeven.

Een voorbeeld van deze handelswijze zien we bij Clusius, die zowel uit Spanje en Portugal, toen hij daar op reis was in 1564, als uit Wenen, toen hij daar als beheerder van de tuinen van keizer Maximiliaan II verbleef tussen 1573 en 1587, een groot aantal planten naar de Nederlanden heeft gestuurd. Ook Lobelius stuurde planten uit het buitenland naar de Nederlanden. In Lobelius' *Kruydtboeck* vinden we nog een vermelding. Charles Rijm, heer van Eckenbecken in Vlaanderen, die ambassadeur was van Keizer Maximiliaan bij de Grote Turk Soliman, zond uit Constantinopel planten naar Jan van Brancion. Ook Clusius vermeldt hem in zijn Spaanse Flora, samen met Augier Ghislain de Bousbecke, die ambassadeur van Ferdinand I bij de Grote Turk was geweest van 1554 tot 1562¹⁹, en Philibertus de Bruxellis, die ook planten uit Constantinopel opzonden of meebrachten.

De meeste tuinen uit onze gewesten verdwenen in de woelige periode op het einde van de 16de eeuw.

Karel van Sint-Omaars was een der eersten, die hier in de Zuidelijke Nederlanden een botanische tuin aanlegde. Het is meer dan waarschijnlijk dat de tuin rond het kasteel al vroeger werd aangelegd maar dat Karel deze aanpaste in de geest van de tijd.

Zijn tuinen lagen buiten het opperhof van het kasteel te Moerkerke, aan de zuidzijde en de oostzijde ervan. Ze waren onderverdeeld in *jardins a jolytez et des aultres jardins auèques darbres fruict portans et bois montans*. De lusttuin, met de kruidtuin, lag aan de zuidzijde, de boomgaard lag aan de oostzijde. Beide waren omringd door een doornhaag. Om van het opperhof naar de tuinen te gaan, moest men over een brugje over de walgracht. Karel liet ook een nieuwe dreef aanleggen, ten zuiden van het kasteel in de richting van de Lieve.

In de kruidtuin kweekte hij zowel inheemse als uitheemse planten. Welke uitheemse planten er in de tuin te vinden waren kunnen we opmaken uit de aquarellencollectie, waarin bij de beschrijving der planten wordt vermeld dat deze hier in de tuinen voorkwamen.

Er werden niet alleen planten in de tuin gekweekt; de zaden werden ook geoogst en bewaard om ze later terug in de tuin te kunnen zaaien, maar ook om ze met plantenliefhebbers uit binnen- en buitenland te kunnen uitwisselen. Dit kunnen we in verschillende brieven uit de correspondentie van Clusius uit de periode dat hij bij Karel verbleef lezen²⁰.

Een voorbeeld van deze werkwijze vinden we ook in de brief die Johannes Cruquius op 21 december 1566 aan Clusius in Brugge zond²¹. Hier lezen we duidelijk dat Karel vSO planten, waarvan hij wist dat ze in Frankrijk voorkwamen, aan Cruquius vraagt. Cruquius kan ze niet onmiddellijk vinden,

¹⁹ Nog in 1569 tracht Clusius bloembollen uit Turkije van hem te bekomen. F HUNGER, *Charles de l'Escluse*, Nijhoff, 's Gravenhage, 1927, I/108.

²⁰ www.library.leiden.edu/faculty/scaliger-institute/projects/clusius-project.html

²¹ Leiden, UB, VUL 101, Cruquius, J-001, CLUY128-001

maar zal er alles aan doen om het volgend jaar zaden te oogsten en op te sturen. Hij stuurt hem wel een scheut van een *Aporynum*, die Karel vSO hem vroeger gevraagd had, en ook zaden en de vrucht van een *Arbor vitae*, die hijzelf van de heer Rassius had gekregen. Merkwaardig is ook dat het niet Karel is die de vraag aan Cruquius richt, maar wel Clusius in Karel's naam. Dit geeft ons een aanwijzing van wat Clusius bij Karel ook deed.

In het kasteel stonden er verschillende kasten om de zaden te bewaren. In Karels *cabinet* stond er *Vng couffre pour y mectre les semences*. In dat van Anna stond er nog *Vng grand ormaire pour garder sementes*. Hij bewaarde er niet alleen de zaden uit zijn eigen tuin, maar ook de zaden die hem onder andere door Clusius werden gezonden.

Guido Laurinus schrijft op 25 november 1564 een brief naar Clusius in Salamanca, waarin hij o.a. laat weten, dat hij de zaden en de brief, die hij van hem had ontvangen voor Karel van Sint-Omaars, aan Karel heeft gegeven²².

Ook in de periode dat hij bij Karel verbleef, tussen september 1565 en november 1567, heeft Clusius voor planten en zaden kunnen zorgen en heeft hij de kruidentuin kunnen verzorgen. Dit is de eerste maal dat Clusius de mogelijkheid krijgt om zich met een (al bestaande) tuin bezig te houden. Hier heeft hij waarschijnlijk de kennis opgedaan, die hij nadien bij Jan van Brancion in Mechelen, keizer Maximiliaan II in Wenen en in de Hortus van Leiden voor het onderhoud en de uitbouw van de tuinen heeft kunnen gebruiken. Het is hier dan ook billijk om de namen van de mensen, die Karels' tuinen onderhielden hier te vermelden. Uit de staat van goederen weten we dat de tuin werd onderhouden door Paul de Witte, de tuinier. Voor het onderhoud van de boomgaard was Zegher de Wever verantwoordelijk.

Een bevoorrechte getuige is ongetwijfeld ook François Rapaert, gekend geneesheer uit Brugge, die de arts van Karel van Sint Omaars is geweest²³. In een brief²⁴, die hij na de dood van Karel in 1670 aan Clusius, die toen bij de heer van Brancion in Mechelen verbleef, schreef, zegt hij: *Beste Clusius, ... Onlangs heeft de heer Mathias Laurinus mij in jouw naam gegroet, waarbij ik heb verstaan dat je het goed stelt en dat je zeer ijverig bent in je vroegere kennis van de planten en dat er jullie ook van overal zoveel zaden, bollen, en planten worden gestuurd, dat je nu gedeeltelijk een rijkere collectie bezit dan vroeger de heer van Dranouter*, wat er op wijst dat Karel van Sint Omaars een belangrijke collectie zaden, bollen en planten bezat.

De grootte van de boomgaard kunnen we afleiden uit een schattingsverslag van de fruitbomen dat werd opgemaakt in opdracht van Clement de Castillo in 1609. Daarin staat:

... up een stuk lants daer wylen myn heere van Dranoulter zyn moy hof afghemact hadden ...

²² De brief werd geschreven vanuit Moerkerke. Deze brief is het eerste bewijs dat Karel en Clusius elkaar reeds kenden.

²³ In de staat van goederen van Karel van Sint Omaars staat er: *A M^e franchois rapaert docteur en medecine pour ses gaiges voyaiges visitations faictes audict S^r deffunct suyuant son billet la somme de xxvij lb vj s t.*

²⁴ Leiden, UB, VUL 101, Franciscus Rapardus, CLUY273-001

... 200 hondert veertich keersse boomen daer jnne begrepen zynde drie peere boomen met een deel jonghe queeckerie vp een houcxken vanden zeluen houe
...²⁵

Dank zij Lobelius weten we dat ook in het domein van Karel van Sint-Omaars te Brugge kruiden werden gekweekt. In zijn *Kruydtboeck* schrijft hij dat *Turcks-koren* (maïs) in de ganse Nederlanden bijna niet te vinden is, maar dat het wel omstreeks 1567 in Brugge heeft gegroeid in *t'huys van Praet* aan de *Coninck brugghe*²⁶. Dit huis was het stadspaleis van Karel binnen Brugge.

Het is bijna zeker dat de plantentuin, die een der belangrijkste geweest is in de Zuidelijke Nederlanden van de 16de eeuw, na Karels' dood, niet meer werd onderhouden en ook zeer vlug verdween. In 1580 schrijft Lobelius in zijn *Kruydtboeck* nog alleen maar in het verleden over de tuin en op het einde van de eeuw staan er in de tuin nog alleen kerselaars²⁷. Ook Sanderus schrijft in zijn *De scriptoribus Flandriae*²⁸ in 1624 nog enkel in het verleden over de tuin van Karel.

Een dierenpark

Karel was niet alleen geïnteresseerd in planten, hij was het ook in dieren.

Zoals we verder zullen zien had hij een belangrijke collectie plantaquarellen samengesteld. Een deel van de collectie bestond echter uit dieren, namelijk insecten, vissen, vogels en zoogdieren. In zijn tuin had hij ook een dierenpark.

In de staat van goederen worden de dieren beschreven, die op het domein te vinden waren. Een deel ervan waren de hoevedieren van het neerhof, het andere deel waren echter de dieren van het dierenpark.

Twee jonge paarden, een paardje, een muilezel, zeven koeien, twee vaarzen van drie jaar, vijf stukken hoornvee van twee jaar, twee van één jaar, acht schapen, drie lammeren, een geit met twee geitjes, een bok, zes zwanen, vier pauwen, drie fazanten, twee Afrikaanse kippen, een arend, een beer, twintig

²⁵ RAB, Aanwinsten, 3330/IX 22 sept 1609

²⁶ Lobelius, *Kruydtboeck*, 1571, 51.

Dit groot Turcks-koren wordt in Nederlandt min ahevonden: nochtans heeft ouerlandt ghes
groent te Brugge in t'huys van Praet aen de Coninck bmaache ontrent t Jaer M. D. vij.
met haliaen twee mans lenaden hooghe: hebbende gheeroende saselinghe van wortelen twee voe
ten bouen d'aerde lancks de voorseyden halmen. Sijn vruchte is langher ende grootter / geel van
coloure: anderssins dit is d'ander heel ghesijef van ghewas ende bloemen. De wortele is onder
d'aerde zeer haynich ende vefelachtich.

²⁷ RAB, Aanwinsten, 3330/IX 22 sept 1609, Schattingsverslag van de fruitbomen op het hof van Moerkerke voor Jonker Clement de Castillo

²⁸ A SANDERUS, *De scriptoribus Flandriae*, Antwerpen, 1624: *Carolus ex Illustri a Divo Audomaro stirpe progenitus, Drenoultre Dominus, amoenissan eruditionem natalibus nobilissimus coniuxit. Hortum habuit egregium in ruro suo Moerbekano (sic), ubi alebat omne genus florum, herbarum, aviumque, emissi qui in Belgis & extra, studiossime conquirent.*

kippen, zeven nertsen, een ooievaar, een papegaai en meerdere kleine vogels.²⁹

Al deze dieren werden na zijn dood verkocht.

Karels' rariteitenkabinetten

In de 16de eeuw ontstaan overal in Europa *rariteitenkabinetten*, waarin naast menselijke verwezenlijkingen zeldzame minerale, plantaardige en dierlijke voorwerpen worden verzameld en tentoongesteld. Een kabinet is enerzijds de plaats waarin rariteiten worden verzameld en anderzijds het meubel waarin voorwerpen worden tentoongesteld.

De verzamelingen uit die tijd bestaan uit *naturalia* of zaken uit de natuur en *artificialia* of voorwerpen door de mens geproduceerd. Ze worden later aangevuld met antiquiteiten en *exotica* of uitheemse voorwerpen, die door reizigers en zeelieden massaal werden meegebracht.

Zoals velen in die tijd, verzamelde ook Karel rariteiten. Hij had in zijn kasteel te Moerkerke twee *cabinetten*, waar hij en zijn vrouw Anna hun rariteiten bewaarden³⁰. In zijn kabinet, dat naast zijn slaapkamer gelegen was, verzamelde hij de meer mannelijke zaken, zoals wapens en visgerief, maar ook echte rariteiten. In het kabinet van zijn vrouw, naast haar kamer, werden de meer verfijnde rariteiten en kostbaarheden verzameld.

In zijn kabinet stonden er drie kasten, waarin de rariteiten werden bewaard. Van de inhoud werd er een afzonderlijke inventaris opgesteld, die spijtig genoeg niet bij de staat van goederen werd gevoegd. Dat er een afzonderlijke inventaris werd opgesteld wijst erop dat het om waardevolle voorwerpen ging. Opmerkingswaardig is ook dat er drie kasten waren, wat wijst op een grote collectie.

De andere voorwerpen werden wel afzonderlijk beschreven. Hij had een grote collectie wapens.ⁱⁱ

Hij bezat ook boeken in het Latijn en andere talen (zijn Griekse en Latijnse boeken gaf hij bij testament aan Charles de l'Escluse). Waarschijnlijk bestond een groot deel van zijn bibliotheek uit boeken die verband hielden met *botanica*. Eén boek had als titel *Opera Plinii in parva forma* en in november 1566 had Karel bij Plantijn in Antwerpen een boek van Avicenna gekocht.³¹

Anna had een afzonderlijk kabinet, met onder andere:ⁱⁱⁱ

- Meerdere schilderijen (spijtig genoeg is er geen beschrijving van de schilderijen en is er ook geen hoeveelheid vermeld)

²⁹ Deux jeunes cheueaulx de selle, Vng petit cheuallin, Vng mullet, Sept vaches, Deux genises de trois ans, Cincq bestes a corne de deulx ans, Deux bestes a corne dung an, Huyt moutons, Trois angneaulx, Vne chevre avecq deux cheurettes, Vng boucq. *Huict cygnes, Quatre panar, Trois phaisans, Deux poiles dafricque, Vng aigle, Vng our, Vingt poullaiers, Sept visons, Vne cigoigne, Vng papegay, Plusieurs petyts oyseaulx.*

³⁰ Dit is de oudst gekende beschrijving van een rariteitenkabinet in de Nederlanden.

³¹ In het Plantijns archief (Museum Plantin-Moretus) 37 wordt een boek van Avicenna vermeld dat door Karel vSO bij Plantijn wordt aangekocht op 16 november 1566.

- Vng couffre ou jl y a dedens quatre liures dherbes peintes
- Vng commencement dung livre des oyseaulx
- Vng commencement dung liure des poissons et aultres animaux

Deze laatste drie vernoemde zaken slaan op de collectie aquarellen van Karel, die zich nu in Krakau bevindt. Dit is het belangrijkste bewijs van zijn eigendomsrecht. De twee eerste delen van de 'libri picturati A16-A30(31)' zijn juist het begin van een boek met vogels en het begin van een boek met vissen en andere dieren. (Zie volgende bladzijde)

Hier moeten we toch even blijven stilstaan bij het feit dat de collectie botanische en dierenaquarellen zich in het cabinet van Anna bevond. Dit zou er kunnen op wijzen dat het Anna is, die na de dood van Karel eigenares werd van de collectie, gezien er bij de aanvang van de staat van goederen duidelijk staat dat haar cabinet haar eigendom bleef. Dit wil ook zeggen dat er door Karel nergens per testament werd bepaald dat de collectie zou worden geschonken aan de Universiteit van Leuven, zoals Sanderus later in een van zijn boeken zou beweren.

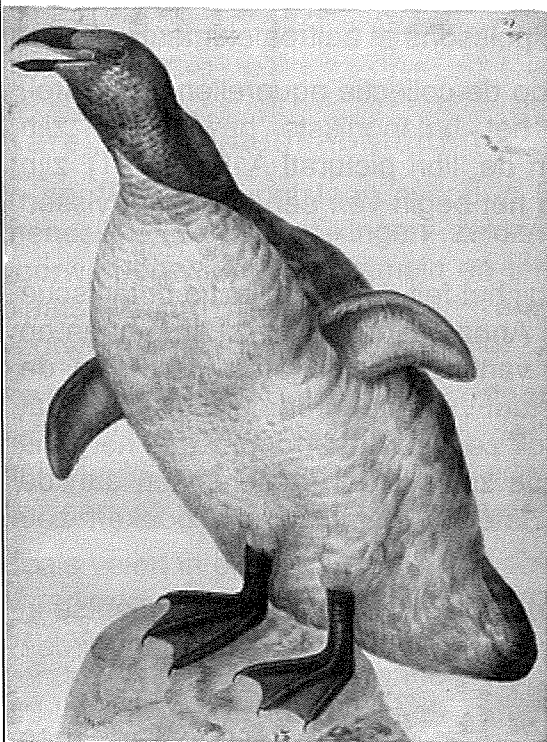
- Een grote kast waarin de zaden werden bewaard, die zowel ter plaatse in de tuin werden verzameld, als van overal in de wereld naar Karel werden opgestuurd om zijn tuin aan te leggen.
- Een koffer met mineralen (de apotheker Antoine Bacq leverde hen sommige stenen)
- Een grote lessenaar
- Een schrijfdoos met zilver om mee te schrijven
- Een psalter
- Twee bordspelen
- Een boek met de ridders van de Orde en andere Franse boeken (hier gaat het waarschijnlijk om een exemplaar van de statuten van de Orde van het Gulden Vlies).
- Tekengerief.

De voorwerpen, die zich in het kabinet van Anna bevonden, bleven volgens hun huwelijkscontract na de dood van Karel haar eigendom.

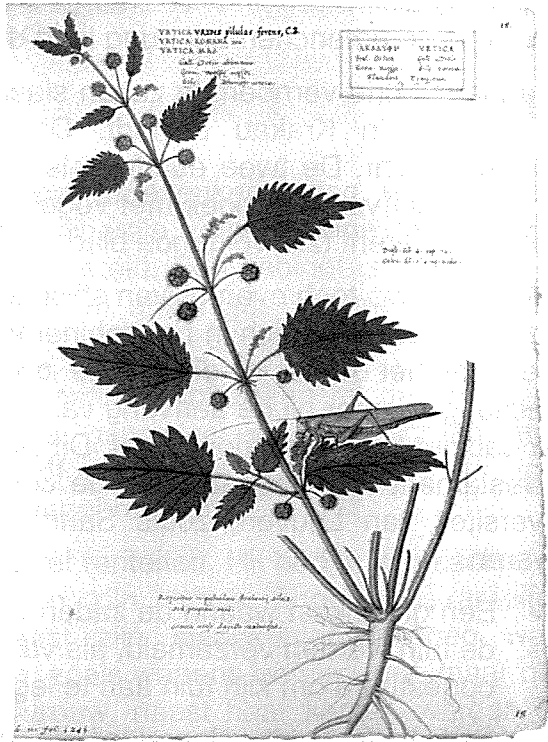
Wat we in de beschrijving van deze kabinetten niet vinden zijn dieren. Toch weten we uit de nota's van Adriaan Coenensz van Schilperoort in zijn *Visboeck*³² dat hij enkele dieren aan Karel bezorgde, waaronder een gedroogde schildpad.

We kunnen hier ook opmerken dat er van de schilderijen geen afzonderlijke lijst werd opgemaakt, noch dat ze in deze staat van goederen worden omschreven of naar waarde geschat.

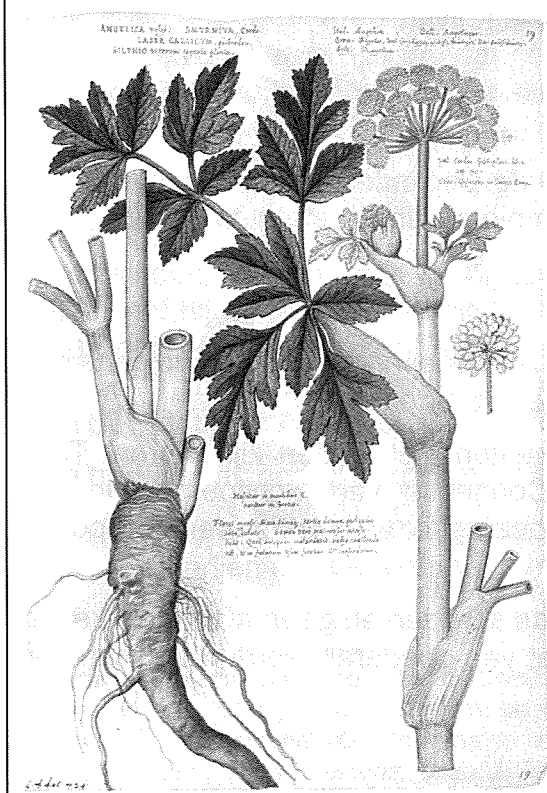
³² A COENEN, *Visboeck*, 1577-78, KB den Haag, Ms 78 E 54

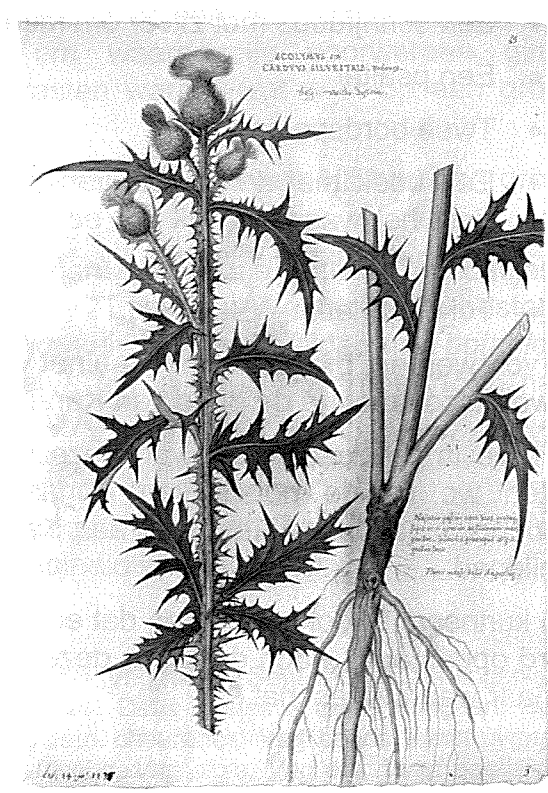
Magelaanpinguïn A17.026

Brandnetel A18.018

Angelica A29.019

Wilde distel A27.041

Een groot proces

Een van Karels voornaamste bezigheden was het beheren van zijn eigendommen. Daarbij raakte hij ook regelmatig verwickeld in processen. Het belangrijkste proces was:

De zaak tussen jonkvrouw Anna van Praet, weduwe en douairière van jonkheer Joos van Sint Omaars gezegd van Moerbeke, heer van Dranoultre, contra d' erfgenamen van wijlen Mr. Vincent Cornelisz. (32 pagina's)³³

Anna is de naaste leenvolgstster van wijlen vrouwe Josine van Praet vrouwe van Moerkerke, haar zuster, en heeft de armementen aangenomen van het proces door heer Lodewijk van Vlaenderen, heer van Praet als momber en voogd van vrouwe Josine, *impetrante in rau actie en relief*, en heer Karel van Sint Omaars, geseijt van Moerkercke, erfgenaam van vrouwe Anna van Praet, *naderhandt gecommen zijnde in't voorschreven proces impetrant van requeste civile enerzijds*; en de erfgenamen van wijlen Mr. Vincent Cornelisz, tesorier-generaal van de keizer (gedaagde en gerekwireerde).

Anna c.s. zeggen dat hun voorzaten 10, 20, 30, 40, 50, 100 jaar en nog veel meer geleden en al langer dan mensenheugenis bezaten de gorzen, slikken, landen en aanwassen in het ambacht van Schobbe en Everocker, nu gezegd het land en ambachtsheerlijkheid van Moerkerke ofte Mijnsheerenland en bijbehoren, gelegen in Zuid-Holland.

Ze hadden die landen in leen van de keizer als heer van Putten en Strijen en ambachtsrechten op visserij, jacht, veer, malen, vogels etc. Lodewijk van Vlaenderen had die landen als voogd en man van Josine van Praet. Volgt omschrijving van gebied dat grenst aan Maesdam, etc. etc. Het gebied was in 1381 voorzien van winterdijken door Gotschalk van Roosendaal, leenhouder van een voorzaat van de eiseres - tot zijn grote kosten. (Daarbij hadden ook deeleigenaren van de gorzen bijgedragen). Dit alles tot welvaren en voedsel van de ingezetenen.

De precieze uitleg over waar die dijk langs de Maas ligt, waardoor ook andere parochies profiteren van de beveiliging. Er volgt een uiterst gedetailleerd verhaal over hoe de rivier loopt, hoe de afwatering via sluizen en spuien werkt, waar alles precies ligt, de locatie en het uiterlijk van het oude tolhuis. Daarna volgt het verhaal over hoe vroeger de gorzen en slikken kaal waren, en de schepen uit/naar Dordrecht meestal stopten bij het tolhuis, waar ze beschut lagen tegen de storm, in verband met de stroming etc.

Daarna zijn er nieuwe gorzen aangegroeid (aantal worden met naam genoemd en beschreven). Vroeger waren die onbegroeid en onbelangrijk. Ze brachten weinig op. Nu zijn ze aangegroeid, begroeid en in gebruik. Een deel ervan ligt op of grenst aan het grondgebied van Mr. Vincent Cornelisz. Welk deel precies is moeilijk om te zien, aangezien een aantal kreken gedicht is. Bovendien vallen volgens eisers al dit soort aanwassen automatisch onder de ambachtsheerlijkheid en dus ook de rechten op opbrengsten, visvangst etc. ervan.

³³ ARA, Hof van Holland, Civiele Sententies 538 (Boek 69 register L) fol. 232

Het probleem is dat ene Barry sleuven had dichtgemaakt, en het lijkt erop dat Vincent c.s. daarmee hun aanspraken en claims op die uitergorzen versterkt hebben, omdat ze nu gewoon aan hun land vastzitten. Dan volgt het verzoek van Lodewijk van Praet aan mr. Vincent + Barry om de zaak in praktijk gezamenlijk te bekijken en de grenslijn nogmaals duidelijk te stellen. Eerst zeggen ze dit best te vinden, maar dan gebeurt er in de praktijk niets behalve loze beloftes. Dus moeten ze procederen. Toestemming wordt aan van Praet tot lokaal 'gerechtelijk onderzoek' ("valitudinarie enquête") gegeven omdat veel van de belangrijke getuigen erg oude ingezetenen zijn, vandaar dat ter plekke onderzoek moet gedaan worden. Dit gebeurt en daarna volgt de dagvaarding aan Mr. Vincent.

Vincent zegt aan de deurwaarder dat hij zijn grond bezat door koop van Jan van Barry en dat die de zaak zou afhandelen. Barry c.s. trekken zich van alles niets aan, laten wel landmeters toe, maar gehoorzamen verder niet. Dan doen Lodewijk van Praet c.s. een verzoek aan de keizer tot mandement in rau actie. Lodewijk eist ter zitting dat Vincent van hof en land in dit gebied gelegen (iemand anders woont daarin) afblijft; en idem van nog een ander hof met zoveel morgen grond, en nog meerdere andere hoeven. Bovendien moeten onterechte pachten etc. overeenkomsten die hij gesloten heeft vervallen enz. enz.

Vrouw Josine overleed vervolgens kinderloos; dus haar zuster Anna, weduwe van Joos van St. Omaars, volgde haar op als leenvolgstster. Dan ontstaan problemen rond allang dode figuren die al dan niet de gorzen verkocht zouden hebben aan Mr. Vincent. Daarover volgen talloze details - ook hoe Praet eerder helemaal geen problemen hiermee had, en zelf contracten mee ondertekend had waaruit die bezitsrechten van Vincent bleken - en hoe deze eigenaars eveneens grote kosten hadden gehad aan het bedijken en het regelen van de afwatering etc. Gedaagden willen dus dat eis niet ontvankelijk wordt verklaard. Volgen *reprochen*, *salvatien* etc.

Dan overlijdt ook Anna van Praet en haar zoon jonker Karel van Sint Omaars zet het proces verder. Hij veroorzaakt allerlei vertragingen en herzieningen omdat hij bang is dat door het slepen van het proces en doordat zijn moeder de zaken niet altijd goed heeft bijgehouden, hun kansen slecht liggen. Dit heeft allemaal geen succes.

Op 22 december 1564 stemt het Hof van Holland niet in met de eis van Anna van Praet c.s. en veroordeelt hen tot de totale proceskosten en de kosten van het rekwesst civiel.

Gedurende het proces verbleef Karel een lange periode in den Haag. Hij logeerde er aan het hof van de stadhouder. Hij was er vergezeld van een hele schare knechten, koks en pages, had er 6 tot 8 paarden, terwijl ook zijn echtgenote er vertoefde in het gezelschap van *staetvrouwen*.

Daarna is procureur Joost Jacobs van der Bije als procureur van Karel c.s. in beroep gegaan bij de Grote Raad van Mechelen.

Op 16 mei 1567 verkocht Karel de heerlijkheid van Moerkerke in Zuid-Holland aan Goossen van Raesvelt, heer van Raesvelt. Joos de Valcke, Karels baljuw te Moerkerke, werd naar Holland gestuurd om de verkoop te bewerkstelligen.

Bij Karels dood was het proces nog niet beëindigd. Dit wordt in de staat van goederen, samen met andere nog hangende processen, beschreven.^{iv}

De botanische en zoölogische aquarellencollectie van Karel van Sint Omaars

Zijn markantste verwezenlijking was het samenstellen van een merkwaardige collectie planten- en dierenaquarellen. Deze collectie is tot op heden nog bestaande. Zij maakt de kern uit van de 'Libri picturati A. 16-30(31)', die zich nu in de Jagiellonskabibliotheek in Krakau bevinden. Om deze collectie samen te stellen deed hij beroep op Jacob vanden Coornhuuse en nog andere schilders enerzijds, en op een aantal medewerkers om ze te annoteren anderzijds. De collectie werd lange tijd de Clusius-collectie genoemd, maar Helena Wille ontdekte de naam van de rechtmatige ontwerper ervan, Karel van Sint Omaars.³⁴

(Dit deel wordt verder uitgebreid behandeld in een volgende aflevering)

Clusius te Moerkerke

Carolus Clusius (Charles de l'Escluse)(Arras 1526 – Leiden 1609) studeerde Latijnse en Griekse letteren te Leuven, waarna hij er civiel recht volgde. In 1548 zette hij zijn studies gedurende acht maanden verder te Marburg. Daarna volgde hij filosofie te Wittenberg. Daar begon hij ook interesse te tonen voor botanica en begon er planten te verzamelen.

Geïnteresseerd door *de res herbaria* besloot hij geneeskunde te studeren te Montpellier, waar hij zich in 1551 inschreef. Hij volgde er 2 jaar les bij Rondelet, bij wie hij ook logeerde. Met Rondelet verzamelde hij ook planten en vissen.

In 1554 vertrok hij uit Montpellier om zijn studies verder te zetten in Leuven. Daarna verbleef hij in Antwerpen en verschillende andere plaatsen in de Zuidelijke Nederlanden. In 1560 was hij in Parijs. In 1563-1564 reisde hij samen met Jacobus Fugger, zoon van Anton Fugger de bankier, rond in Spanje en Portugal. Daar verzamelde hij o.a. planten, die hij later zou gebruiken om zijn Spaanse flora te schrijven. Hij verzamelde er ook Latijnse teksten, die hij o.a. aan Marcus Laurinus zou bezorgen³⁵.

Het is zeer waarschijnlijk dat hij bij zijn tocht door de Nederlanden Brugge en ook Moerkerke aandeed en er bij Karel van Sint Omaas diens tuinen en zijn aquarellencollectie leerde kennen. Guido Laurinus schrijft op 25 november 1564 een brief naar Clusius in Salamanca, waarin hij o.a. laat weten, dat hij de zaden

³⁴ WILLE, H., 1997 The albums of Karel van Sint Omaars (1533-1569) (Libri Picturati A 16-31, in the Jagiellon library in Krakow). *Archives of natural history* 24: 423-437.

³⁵ In Hispanica mea peregrinatione ego, Carolus Clusius, multas inscriptiones veteres observabam, et fideliter excipiebam, ... in Belgium redux anno MDLXV Brugis Flandriae nobili viro Marco Laurino, Domino de Watervliet, mutuo dabam, sed numquam illas deinde recipere ab illo potui.

en de brief, die hij van hem had ontvangen voor Karel van Sint-Omaars, aan Karel heeft gegeven³⁶.

In 1565 kwam Clusius terug naar de Nederlanden om er in september bij Karel van Sint Omaars zijn intrek te nemen. Hij zal er tot einde november 1567 verblijven³⁷. Gedurende die periode zal hij wel bij Karel verblijven en niet bij de gebroeders Laurinus, zoals Hunger schrijft³⁸. Uit de bewaarde brieven, die naar Clusius in die periode werden gestuurd, kunnen we opmaken, dat deze laatste zowel te Brugge als te Moerkerke bij Karel verbleef. In de adressering staat duidelijk: *Brugis, Chez Monsr de Dranoutre; A Monsr Mr Charles de Lescluse chez monseigneur de Reynoultre a present a Moerkercke; A Monsr Charles de l'Escluse mon bon amij a Brugis au logis de Monsr de Reynouter.*

Doordat hij regelmatig ziek was, nam Karel mensen in dienst om hem bij te staan. Buiten zijn gewoon personeel, zoals een persoonlijke huisknecht en twee pages en het huispersoneel te Moerkerke en te Brugge, alsook het personeel op de verschillende lenen, nam hij ook mensen in dienst om hem bij zijn botanische bezigheden te helpen. Zijn vriend Guido Laurinus verbleef regelmatig bij hem om hem bij te staan. Hij had ook een zekere periode een priester in dienst, wiens vaardigheden als volgt worden beschreven: niet ongeletterd en beslagen inzake kruiden. Die kreeg een jaarloon van negen pond Vlaams, alsook dagelijks levensonderhoud³⁹. Wie deze priester was kunnen we niet met zekerheid zeggen, maar het is waarschijnlijk dat Martinus Smetius een tijd voor Karel werkte. In zijn brief van 15 november 1565 vanuit Sleidinge aan Clusius noemt hij Karel van Sint Omaars *comuni nostro patrono*. Nadat Clusius naar Mechelen zal verhuisd zijn, zal Karel hem vragen of hij in Leuven nog een priester zou willen zoeken.

Karel wordt Clusius' eerste broodheer. Clusius zal hem bijstaan in zijn botanische en zoologische bezigheden. Clusius zal daar 200 pond t. voor ontvangen.

Het is ook in de beschermde omgeving te Moerkerke en te Brugge dat Clusius zijn eerste eigen botanisch werk heeft geschreven. Hij ondernam er eerst in 1566 de Latijnse vertaling van het werk van Garcia da Orta, *Aromatum et simplicium aliquot medicamentorum apud Indos nascentium historia*, dat in 1567 bij Plantijn werd uitgegeven.^v Daarna begon hij aan zijn eerste eigen werk, de Spaanse Flora, die door allerlei moeilijkheden maar eerst in 1576 onder de naam *Rariorum aliquot stirpium per Hispanias obseruatarum Historia* ook bij Plantijn werd uitgegeven. Karel had hem daarbij gestimuleerd. Hij liet onder andere de tekeningen maken van de planten die Clusius uit Spanje had meegebracht. Die tekeningen werden in Karels' collectie opgenomen en werden ook gebruikt om de houtblokken voor de Spaanse Flora te vervaardigen.

³⁶ De brief werd geschreven vanuit Moerkerke. Deze brief is het eerste bewijs dat Karel en Clusius elkaar al kenden

³⁷ P.F.X. de RAM, *Caroli Clusii Atrebatensis ad Thomam Redigerum et Johannem Cratonem epistolae*, in: *Compte-rendu des séances de la Commission Royale d'Histoire*, Tome XII, 1847, XXXX, p.59.

³⁸ HUNGER, *Charles de l'Escluse*, Nijhoff, 's Gravenhage, 1927

³⁹ Brief van Karel van Sint-Omaars aan Clusius, 14 december 1567

In de periode dat hij bij Karel verbleef heeft Clusius ook voor planten en zaden kunnen zorgen en heeft hij de kruidentuin kunnen verzorgen. Het is dan ook verwonderlijk dat Clusius later in zijn geschriften Karel's tuin nooit zal vermelden. In 1609 schrijft hij in een brief aan Matteo Caccini met grote lof over Jean Boisot en diens tuin en over hun relatie. Hij schrijft o.a.: 'Die edelman was mijn grootste vriend, een geletterde man, en ik denk dat hij en ik de eersten zijn geweest, die nieuwsgierig waren om de verscheidenheid der planten te leren kennen, hoewel hij geen reizen heeft gemaakt, maar de planten in zijn tuin kweekte'. Geen woord over Karel!⁴⁰

Na Karels' dood erfde Clusius de Griekse en Latijnse boeken uit Karel's bibliotheek. Of hij ze ooit gekregen heeft weten we niet. Wel staat vast dat hij nog verschillende personen heeft aangeschreven om ernaar te vragen. Matthias Laurinus, een van de executeurs-testamentair van Karel en gevolmachtigde van Anna d'Oingnies, antwoordde op 2 juli 1570 op een brief van Clusius, waarbij hij schreef dat hij niet wist waar bepaalde boeken van Karel's bibliotheek naartoe waren, waaronder een '*Opera Plinii in parva forma*', waar Clusius om vroeg. Ook het geld, waar hij nog recht op had, had Clusius toen nog niet ontvangen⁴¹.

Clusius had ook al een brief gestuurd naar Jan vanden Heede in Brugge om te vragen wanneer hij de erfenis zou krijgen, waarop die op 10 april 1570 antwoordde dat meester Charles de Scildere hem liet weten dat de heer van Morbeke erop stond dat de schulden eerst moesten betaald worden en dan pas de schenkingen⁴². Jan van Halewyn uit Leper liet hem op 4 juli 1570 weten dat hij de boeken, die Clusius nog uit de bibliotheek van Karel in zijn bezit had en hem had teruggestuurd, goed had ontvangen⁴³.

⁴⁰ HUNGER, *Charles de l'Escluse*, Nijhoff, 's Gravenhage, 1927, II/216.

⁴¹ Universitaire Bibliotheek Leiden, Clusius' correspondentie, VUL 101, brief van Mathias Laurinus aan Clusius in Mechelen, 2 juli 1570.

Mathias schrijft: *J'ay receu vos dernieres lettres et me desplaist que je ne scaij rataindre les livres desquelles font vos lettres mention qui doibvent estre de la bibliotheque de feu le Sr. de Dranoultre non obstant toutes les recherches que jen ay fait et certes il me souvient bien avoit veu opera Plinii in parva forma: ensemble le second thome des vieulx medecins, mais personne ne me peult donner certitude ou ils peuvent estre devenus. J'en ai faict aultrefois diceulx livres parler a Franciscus qui dit les avoir veu, non scachant aultre ou ils peuvent estre devenus.* Florike Egmond schrijft dat het boeken waren van Clusius, die nog in Karels bibliotheek lagen, wat erop wijst dat ze problemen heeft met het lezen van oude Franse teksten. Franciscus, die in de brief wordt vernoemd, is waarschijnlijk Fransisce Tassin, één van de vroegere pages van Karel van Sint Omaars.

⁴² Vanden Heede schrijft: *touchant a vre. testament de monsr. de dranoutre duquel toucheez, jay parle a mr charles de schildre luy remonstrant le temp es desia passe et que le testaments deburoit estre satisfaitz lequel me repondit que monsr. de morbecque veult soustenier que les debtes doibuent estre payes deuant les donations.* UB Leiden, Clusiuscorrespondentie, VUL 101.

⁴³ Jan van Halewyn schrijft: *Monsr. de lescluse. Jay par le sr. de vroijlandt receu vostre lettre accompaignee des trois livres de feu de bonne memoire monsr. de dranoultre auecq la promesse dassistance des bulbes.* UB Leiden, Clusiuscorrespondentie, VUL 101.

Centuriae plantarum rariorum

In zijn brief van 14 december 1567 aan Clusius, die toen bij Dodoens in Mechelen verbleef, laat Karel van Sint Omaars het volgende schrijven:

Quod ad operis illius de plantis rarioribus vel nondum exhibitis a te instituti inscriptionem attinet, salvo iudicio tum tuo tum aliorum meliori, quando nulli certo ordini aut methodo hac in re te astringere velle videris, non alio titulo aptius inscribi posse censet, quam Centuriae plantarum rariorum etc., ita ut opus in Centurias primam, secundam, tertiam etc. distinguatur. Sic enim liberum tibi fuerit semper addere novam centuriam vel plures prius editis earum herbarum quas te postea continget observare.⁴⁴

Op 27 april 1566 had Clusius in een brief aan Crato geschreven:

Meam epitomen habebis proximo mercatu Francofordiano, Deo favente, atque etiam, si fieri possit, eodem tempore Plantarum Centuriam dabo. Utriusque exemplar ad te curabo, ne sis sollicitus. Sed quod pretii mentionem injicis, facis mihi injuriam. Non convenit enim inter amicos.

In de catalogus van de tentoonstelling 'Uitgelezen bloemen', Brugge, Stedelijke Openbare Bibliotheek De Biekorf, 15 november 1997 – 10 januari 1998, interpreteerde Helena Wille de tekst van Karel als volgt:

Omdat Clusius in deze moeilijke momenten een aangename gesprekspartner geweest was stelde Karel van Sint-Omaars het op prijs dat Clusius zijn oordeel zou geven samen met andere deskundigen over de uitgave van de Centuriae plantarum rariorum. Hier is sprake van een groots opgevat plaatwerk van honderden zeldzame planten. Karel van Sint-Omaars hield aan deze indeling omdat het de aanvulling van de uitgave zou vergemakkelijken. Ook belangrijk is dat we uit deze brief kunnen te weten komen dat Clusius voor zijn bijdrage een jaarlijkse vergoeding van 9 Vlaamse ponden werd uitbetaald en kost en inwoon kreeg. In de brief wordt ook nog gesproken over een tekenaar Jacob genoemd.

Uit de brief leid ik echter af dat Clusius, toen hij bij Karel verbleef, was begonnen aan het schrijven van een boek over planten. Zonder zich te willen opdringen stelt Karel voor om het de naam *Centuriae plantarum rariorum etc* te geven, ingedeeld in honderdtallen, zodat het later mogelijk zou zijn om er meerdere honderdtallen aan toe te voegen. We vinden in de brief van Clusius aan Crato⁴⁵, geschreven uit Brugge op 27 april 1566, een vermelding van een *Plantarum Centuria*, die Clusius, samen met een ander geschrift aan Crato hoopt te kunnen overhandigen op de volgende jaarmarkt te Frankfurt. Dit zou er kunnen op wijzen dat Clusius een project had opgezet om een boek over planten uit te geven en dat dit het project is geweest, waaraan Clusius heeft

⁴⁴ 'Met betrekking tot de titel van het door jou begonnen werk over de zeer zeldzame of nog niet uitgegeven planten, meent hij, behoudens het betere oordeel van jou of van anderen, daar je je niet wenst te binden aan een zekere ordening of methode in deze zaak, dat geen andere titel als geschikter kan toegewezen worden dan: *Centuriae plantarum rariorum, etc.*, zodat het werk in eerste, tweede, derde, enz... honderdtal ingedeeld kan worden. Zo zal het je vrijstaan altijd een of meerdere nieuwe honderdtallen die je eventueel later zou kunnen observeren toe te voegen aan de eerder uitgegeven kruiden ...'.

⁴⁵ P.F.X. de RAM, *Caroli Clusii Atrebatensis ad Thomam Redigerum et Johannem Cratonem epistolae*, in: *Compte-rendu des séances de la Commission Royale d'Histoire*, Tome XII, 1847, XXXV, p.51-53.

gewerkt gedurende zijn verblijf in Moerkerke. De *Plantarum Centuria* zou dus wel eens een eerste versie kunnen zijn van de Spaanse Flora, de *Rariorum aliquot stirpium per Hispanias observatarum historia* (1576), - de naam die Clusius later koos voor zijn boek in plaats van de voorgestelde *Centuriae plantarum rariorum*. Einde 1567 had Clusius al een tweehonderdtal planten beschreven⁴⁶.

Tot nu toe heeft men (H Wille, F Egmond e.a.) de tekst van de brief altijd geanalyseerd alsof het boek, waarvoor Karel de naam *Centuriae plantarum rariorum etc* voorstelde, een gezamenlijk project zou geweest zijn van Sint Omaars en Clusius met betrekking tot de aquarellencollectie van Karel. Ik denk dat men dit uit de tekst helemaal niet kan afleiden en dat het wel gaat om een project van Clusius dat niets te maken heeft met de aquarellen. De geaquarelleerde planten waren toen geenszins 'de *plantis rarioribus vel nondum exhibitis*'. De meeste planten uit Karels' collectie waren planten, die ook door anderen al waren gepubliceerd of beschreven en die ofwel hier in het wild groeiden ofwel hier in tuinen werden gekweekt. Er zijn maar 6 planten in de collectie, waarbij de tekst *a nemine descript(a)(um) of exhibita* staat.

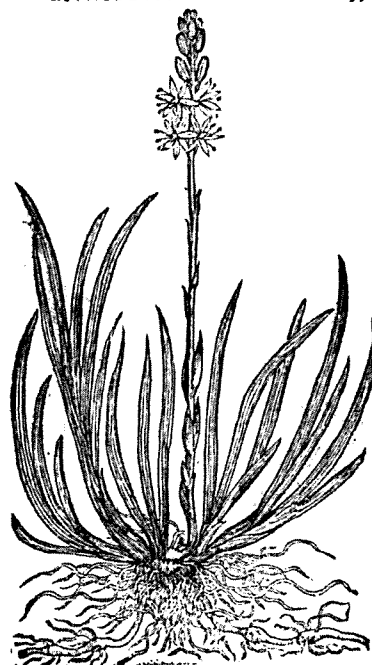
Karel liet ook de tekeningen van de planten voor Clusius' boek door Jacob vanden Coornhuuse maken. Die tekeningen bevinden zich nu nog in de aquarellencollectie. De houtblokken werden door Gerard van Kampen en Peter van der Borgt gesneden⁴⁷. Clusius beklagde zich wel over de kwaliteit van de houtblokken⁴⁸.

Samenwerking tussen botanici

In de 16de eeuw ontstond er over gans Europa een netwerk van mensen die een grote interesse toonden voor de *res herbaria*. Al deze mensen wisselden hun kennis alsook hun planten uit. Een mooi voorbeeld van deze handelswijze volgt hierna.

In 1567 vond Karel van Sint Omaars, toen hij in de omgeving van Moerkerke samen met Clusius met de koets werd rondgereden, langs de weg van Male naar Maldegem aan de tweede mijlpaal vanaf Brugge in een nat, moerassig deel van de heide een Gentiaan, twee soorten Zonnedauw en een Asphodelus (?). Clusius beschrijft de plant later in 1601 als de *Asphodelus palustris* met goudgele bloem, maar het zou wel de *Pseudo-asphodelus* met bladeren zoals de *Xyphis* of kleinbladig zoals de *Iris* kunnen zijn.

ASPHODELYS PALUSTRIS. 299

⁴⁶ In zijn brief aan Crato schrijft hij: *Ducentarum numerum explorare puto, quae a nemine hactenus sunt exhibitae, praeter paucas admodum, viginti forsitan, quae ab aliis perperam.*

⁴⁷ Plantijn-Moretus, *Plantijns archief* XXXI, 77, 90.

⁴⁸ *Nactus sum sane pictorem ex animi sententia: utinam sculptor sit aequae diligens.*

Karel vindt de vondst belangrijk genoeg om er een aquarel van te laten schilderen (A26.025). Hij meldt de vondst ook aan andere botanici en stuurt een aquarel of tekening ervan naar Dodoens. Die vindt de vondst zo belangrijk dat hij er een artikel aan wijdt in de *Epilogus ad lectorem* van zijn *Florum et coronariarum odoratarumque nonnularum herbarum historia* (1568), hoewel het boek op dat ogenblik al af was.

Dodoens beschrijft het feit als volgt:

Hvius autem historiae editionem dum paramus, duarum ecce rarissimarum stirpium, & ad hanc operis partem pertinentium, ad nos icones dantur, Chrysanthemi videlicet Peruniani, & Asphodeli palustris. Chrysanthemi Peruniani nobis communicavit integerrima ac honestissima domina Chriftina Bertolfia, a charissimo coniuge suo clarissimo ac amplissimo viro D. Ioachimo Hoppero⁴⁹ Regis consiliario ex Hispania sibi missam. Asphodeli autem palustris, misit multis modis ornatissimus ac nobilissimus D. Carolus S. Audomaro, dominus de Dranoutre, vir non modo stirpium, verum & historiae animalium omnium studiosissimus, idemque peritissimus. Vtramque autem huic libro, coronidis vice addendam putauimus. Nequaquam enim tam celebris & admirandae magnitudinis floris imago; aut tam peregrini Asphodeli, praetermittenda videbatur.

En de plant als volgt:

ASPHODELVS palustris folia promit pulchrè virentia, aliquantulum striata, Iridis aut Gladioli similia, sed angusta & dodrante breuiora : caulem rectum pedalem, Asphodeli satis: flores è senis foliolis, exiguis staminibus in medio, veluti Asphodeli; minores tamen, colore è luteo pallentes: semen perexiguum in oblongis acuminatis vasculis: radix longa, geniculata; non absque fibris, serpit Graminis modo. Reperitur huiusmodi Asphodelus locis humidis ac palustribus in Ericetis, haud procul à Brugis Flandriae. Aestiuus mensibus floret. Anonymos vulgo est. Asphodeli esse speciem caulis cum floribus Antherico similis ostendit; tametsi folia Gladioli sint, aut Iridis.

In zijn *Stirpium historiae pemptades sex sive libri XXX* noemt hij de plant *Asphodelus luteus palustris*. Hij beschrijft de plant op dezelfde manier en zegt dat de plant in sommige heidegebieden in Vlaanderen te vinden is en ze in de zomer bloeit. Hij voegt er nog aan toe: *Asphodeli lutei esse palustrem speciem, aut Pseudoasphodelum luteum, caulis cum floribus ostendit, tametsi folia Gladioli sint aut Iridis.*

Bij Lobelius staat dezelfde afbeelding in zijn *Kruydtboeck* (1581) en hij beschrijft de plant als volgt:

Water Affodille met gele bloemen. In Latijn / Asphodelus, minimus luteus, Acorifolius palustris. Dit cruydt is voorts commende op vochte ende waterachtighe plaetsen in Enghellandt ende Vlaenderen ende wt een wtghespreyde safelachtighe ende grasachtighe wortelde welcke heeft niet zeere dickachtighe aenhancksels / tusschen spatien. De bladers spruyten smalder dan die vanden Gladiolus oft Acorus, doncker groen ende gestreept.

⁴⁹ Joachim Hopper, koninklijk groot zegelbewaarder aan het hof te Madrid, was een neef van Dodoens langs vaders zijde.

De stele is van onderhalve palme / van gewas / grootte fatsoen ende saedt in fleskens / die vanden lacynthé ghelyck.

In zijn *Rariorum plantarum historia* (1601) schrijft Clusius in verband met een *Gentiana*: ..., *humantibus ericetis secundo ab urbe Brugensi miliari, inter Maldeghemum & Malam, frequentissima, ubi eam (niveo etiam flore variantem aliquando conspexi) cum Pseudoasphodelo luteo, folio Xiphij, Roréque Solis duorum generum eruere memini.* (...ik herinner mij dat ik in de vochtige heide aan de tweede mijlpaal vanaf de stad Brugge, tussen Male en Maldegem, die (Gentiaan) samen met een Pseudoasphodelus en zonnedaauw van beide soorten heb gevonden, (ook de variant met sneeuw witte bloemen had ik eerder waargenomen)

Op een andere plaats had hij reeds vermeld: *ASPHODELVM porro illum flavo flore palustrem, cujus Dodonaeus & Lobelius in suis scriptis meminerunt, vel potius Pseudo-asphodelum (...) Xyphij folijs aut tenuifoliae Iridis, aliquando eruebam in palustribus illis ericetis Maldeghemo vicinis secundo à Brugarum urbo Flandriae celeberrimi, miliari, Maio mense cum Ill. Viro Carolo à Divo Audomaro, Dn. De Dranoutre, Moerkercke, &c. curru vectus relaxandi animi gratiâ,* (De Asphodelus palustris met goudgele bloem, die Dodoens en Lobelius elk in hun boek vermelden, maar het zou wel een Pseudo-asphodelus met bladeren zoals de Xyphis of kleinbladig zoals de Iris kunnen zijn, heb ik op een dag in de moerassen van de heide aan de tweede mijlpaal langs de weg tussen Maldegem en het beroemde Brugge in Vlaanderen in de maand mei gevonden, toen ik samen met de illustere man Karel van Sint Omaars, heer van Dranouter, Moerkerke, &c., om uit te rusten met de koets werd rondgereden...)

Het gaat hier om dezelfde vondst. Ook de afbeelding is dezelfde als bij Dodoens.

Om welke plant gaat het nu eigenlijk?

In de aquarellencollectie vinden we de afbeelding niet bij de asphodeli (A22.020-030), maar wel tussen de waterplanten op A26.025 met de tekst *Forte SPARGANIVM DIOSCORIDIS / multúm ad eius descriptionem accedent.* Er staan twee planten op de aquarel afgebeeld.

Zowel Dodoens, Lobelius als Clusius hebben de plant anders geïnterpreteerd en hebben ze bij de asphodeli ingedeeld. Karel maakt een andere analyse en deelt de plant in bij de sparganiaceae.

Het feit dat Clusius in 1601 aan de plant een andere naam geeft dan de naam op de aquarel toont nog eens aan dat de tekst op de aquarel niet van Clusius komt.

In feite gaat het om een *Narthecium ossifragum* (L.) Huds., die evenals de Asphodelus deel uitmaakt van de Leliefamilie. Beenbreek is nu in Vlaanderen een zeldzame soort, die licht achteruitgaat. De soort is haast volledig beperkt tot de Kempen (Atlas van de Flora van Vlaanderen en het Brussels Gewest, 2006).⁵⁰

⁵⁰ Paul Van den Bremt heeft de plant voor mij gedetermineerd.

*Narthecium
ossifragum
(L.) Huds.*

De dood van Karel

Karel van Sint Omaars stierf op 12 februari 1569 ns., na een lange, slepende ziekte. Hoewel hij op het einde van 1567, volgens de brief die hij aan Clusius liet schrijven, aan de beterhand was, stierf hij een jaar later, amper 36 jaar oud.

Welke ziekte hij gehad heeft is niet geweten, maar in de teksten die over hem bestaan komt regelmatig voor dat hij een militaire carrière moest beëindigen door ziekte.

Voor zijn dood werd hij verzorgd door François Rapaert, arts te Brugge⁵¹. De apotheker Antoine Bacq leverde geneesmiddelen. Op het einde van zijn leven werd de zieke verzorgd door een non van het klooster van de H. Geest te Brugge. Mr Rogier de Jonghe, Mr van de Augustijnen stond hem enkele dagen voor zijn dood bij. Een zekere Nicolaas Messach was ook naar Pasbolt en Keulen op bedevaart geweest om de ziekte te bezweren.

Karel werd in de kerk van Moerkerke begraven. Hoe hij wilde begraven worden, vinden we in zijn testament terug.

⁵¹ François Rapaert (+1587), Dokter in de Geneeskunde, Pensionaris, zoon van Willem. Huwde met 1. Elisabeth de Buschere (+1586), dochter van Marc, 2. Marie Reingers (+1594), dochter van Heinderic. / GIF WAL Grafsteen Rapaert-Buschere-Reingers

Premiers ledict Sr a ordonne et volu estre dresse en leglise de Moerkercke vne sepulture de pierre de touche simple en oeuvre jtalienne⁵² aveqz jnscription de sa memoire et de ses deux femmes armes quartiers etc. Laquelle polra couster la somme de

A ordonne estre fundez en ladicte eglise de moerkercke deux obit et anniuersaires perpetuelz pour le salut de son ame et de ses predecesseurs le premier pour mademoiselle sa mere et de feu madame de batenburch sa sœur Et le second pour luy et sa premiere femme Desirant que lesdicts deux anniuersaires reuiengnent a xxiiij lb t. par an au denier vingt qui montent a iiijciiiijxx lb t.

Op zijn grafsteen werd de volgende tekst gebeiteld:

D. O. M.

Carolo à Diuo Audomaro dicto à Moerbeke, Domino Drenoultre, Moerkercke, &c. qui primà aetate in castris egregiè peracta, cum morbo victus militis oneribus se imparem fateri cogeret, ad amoeniores litteras animum flectens, in simplicium & animalium cognitione ita excelluit, vt non facilis inuentum fuerit, qui parem cum generis nobilitate eruditionem sit assecutus. Testam. execut. iussi PP. Vixit annos 36. mensem vnum. Obiit pridie Idus Februarias anno 1569.⁵³

De grafkelder werd door François vander Kindren, metser uit Brugge, en zijn volk gemetst. Voor het graf gebruikte men zes hoeden kalk. De kist, alsook de kandelaars, werd geleverd door de timmerman Albert Willemins. De kist werd met ijzeren banden beslagen door Jacques de Wulf.

Zeer vlug na zijn dood werd Karel begraven. Enkele tijd later rond 26 maart werd dan de begrafenisceremonie gevierd.

De missen, zowel van de begrafenis als van de ceremonie nadien, werden door de pastoor van Moerkerke, geholpen door zijn onderpastoor, in de kerk gevierd. Beide ceremonies werden door Jacques Destryes en zijn zoon geleid.

De verwanten werden per messagier van Karels' dood op de hoogte gebracht en uitgenodigd op de ceremonie. Zo werden de heer van Helmont, de burggraaf van Vivre en de heer van Erpe, per messagier Lambert van Eesen, op de ceremonie uitgenodigd.

De ceremonie werd opgedragen door de pastoor van Moerkerke, bijgestaan door verschillende priesters. Er waren ook nog 5 priesters aanwezig, die de mis zongen. Een van de priesters was Joos Fournet, kapelaan van Sint-Jacobs in Brugge. Jacques vande Velde, prior van de Augustijnen, deed de preek.

De rouwkapel werd geleverd door Pieter de Bavelare. Rond de kist stonden er 30 armen met toortsen. De kaarsen en de toortsen, zowel voor de begrafenis als voor de ceremonie, werden geleverd door de kaarsenmaker Romain Cloribus.

Gedurende de ceremonie gaven drie heren elk een Gouden Philippus ter offerande. De geldstukken werden wel door de erfgenamen geleverd.

⁵² In deze tekst zien we hoe toen de Renaissancestijl werd genoemd: de Italiaanse stijl.

⁵³ In Sanderus A. *De scriptoribus Flandriae libri tres*, Antwerpen, 1624, p. 32.

Armen droegen gedurende de ceremonie grote en kleine blazoenen, Karels' wapens, helm en banier, die allen werden geschilderd door Jacob vanden Coornhuuse. Ook twee sporen werden gedurende de ceremonie gedragen.

Iedereen werd in het nieuw gestoken voor de begrafenis. Zowel Anna, als haar huispersoneel, maar ook de executeurs-testamentair, de ontvangers en de baljuws kregen rouwkledij. Het laken werd geleverd door de lakenhandelaar Oste Hermare en door Jan Albrecht; floers, laken en zijde door Johan Sallon. De klederen werden vervaardigd door de kleermaker Johan Bruisset uit Brugge, die ook de knopen leverde.

Het linnengoed voor Anna en haar vrouwelijk personeel werd geleverd door Barbele vande Scoede uit Brugge. De schoeisels werden gemaakt door Christiaan van den Eede. Victor van Meunekerde, bonthandelaar uit Brugge, leverde bont voor de rouwdienst. Oste Hermare leverde stoffen voor het draperen in de kerk. Rochus de Gyberchy spande de stoffen in de kerk.

Zuster Elisabeth van Moerkerke, non te Oosteklo, werd vergoed voor haar rouwkledij. Op de dag van de rouwdienst werd aan iedere arme, die erom vroeg, een aalmoes gegeven, voor de totale som van ix lb. vj s. t. Er werd ook brood uitgedeeld.

De afgevaardigden van de gilden, waarvan Karel lid was geweest, die op de begrafenis aanwezig waren, werden vergoed: de kruisboogschutters van Damme ix lb. t., die van de confrerie van Moerkerke ook ix lb. t. en die van de confrerie van de haakbussen van Brugge vii lb. x s. t.

Na de rouwdienst werd er een rouwmaal opgediend.

De bakker Pieter Steenwerckere uit Brugge kwam gedurende drie dagen met zijn personeel naar Moerkerke om er het brood te bakken.

Voor het maal werden er twee tonnen boter aangekocht, een halve ton gezouten zalm, te Gent, een kwarteel rode wijn uit Orleans aan Robert Dominicle, negen zesters van de beste wijn van het jaar aan Roland Elle, verschillende soorten riviervis aan Pieter vander Meuwe uit Gent. Op 23 en 26 maart werd er zeevis gekocht op de markt van Brugge. Een ander deel zeevis werd door Cornelis Haghebaert aan de kust gekocht. Jan Andries, kruidenier uit Brugge, leverde de kruiden; Jacques Elle twee tonnetjes azijn.

Jacques Nolens, de kok, leverde vlees en pastijen en kookte met zijn helpers voor het feestmaal.

De vrouw van Jacques Hughelick leverde verschillende serviezen en Jan vanden Berghe verhuurde tin. De vrouwen van de conciërges van de huizen van Brugge en uit het Vrije werden vergoed omdat zij vaatwerk uit deze huizen naar Moerkerke brachten. De voerman Jacques de Smet bracht goederen, die nodig waren voor de ceremonie, van Brugge naar Moerkerke en terug.

De vijf paarden van Jan van Sint-Omaars, heer van Moerbeke, en die van Cornelis van Moerkerke werden gelogeerd bij Jan Averdoen. Ook Adriaan de Jaghere logeerde en verzorgde vier paarden en werd ook betaald voor vervoer.

Gedurende zes weken na de dood werd er elke dag door de pastoor van Moerkerke een mis gelezen in het kasteel. Zes weken lang werden iedere dag gedurende drie uur door de koster en zijn helpers de klokken geluid.

De staat van goederen.⁵⁴

Anna d' Oingnies legde op 25 juli 1569 de staat van goederen, die moest dienen bij de erfenisverdeling van Karel van Sint Omaars, neer bij het college van Burgemeesters en Schepenen van het Vrije. Zij stelde Matthias Laurinus als haar procureur aan. Dit is het belangrijkste document, waaruit we een deel van Karels leven kunnen samenstellen.

De staat van goederen vangt als volgt aan:

Estat et declaration de tous et quelconques les biens fiez terres et seigneuries meubles et aultres biens delaissez par feu Noble Seigneur Charles de St Omer dict de Morbecque / en son viuant seigneur de dranoultre / merris / Oudenem Moerkercke etc. Trespasse le xije jour de feburier xvc lxxvij / Lequel estat faict et exhibe Mademoiselle Anna Oingniez vesue dudict feu seigneur / A Messeigneurs Messire Jehan de St Omer dict de Morbecque Seigneur Cornille de Moerkercke et messire Jacques de Jongys Sr de pamele / tant pour eulx comme les plus apparens heritiers Comme aussy pour et ou nom de leurs apparens coheritiers

Bij *traicte antenuptial* werd er tussen Karel en Anna bepaald dat:

- of er uit het huwelijk kinderen zouden voorkomen of niet, alle goederen door beide aangebracht of gedurende het huwelijk verworven, of de goederen *nu soyent fiefs heritaiges allodialux / renteux ou cottieres maisons edifices arbres et bois montans hayes moullins prests que en langaige thyois lemminghe ou latinghe rentes a rachapt viaigieres et heritieres,*
- bij de dood van Karel, of er kinderen zouden zijn of nog komende, Anna de door haar aangebrachte goederen van voor en gedurende het huwelijk, haar ringen, klederen en juwelen, als hoofdtooi of lichaamstooi, en haar cabinet zal mogen behouden,
- Anna voor haar kamer, haar stoffen en haar keuken een eenmalige som zal ontvangen van 2000 gulden.
- zij daar bovenop de som van 1600 gulden per jaar zal ontvangen, te nemen op de lenen, gronden en heerlijkheden van Karel, betaalbaar in twee gelijke delen per jaar,
- zij woonst, genot en vruchtgebruik zal hebben van het huis dat Karel te Brugge bezat of van het hof en kasteel in de parochie van Moerkerke *ensemble des bassecourt hayes chaingles jardins a jolytez et des aultres jardins auèques darbres fruit portans et bois montans ensemble et toutes les terres,* met verplichting van onderhoud, naar eigen keuze,
- zij haar *haghemes*, haar koets, met paarden en harnassuur, zal mogen behouden.

Bovendien werd haar toegestaan alle roerende goederen, zoals goud, zilver, geld, keukengerij, actieve schulden en andere goederen, die in het contract niet vermeld staan, te behouden, indien zij alle lasten, schulden en verplichtingen van Karel zou betalen. Zij krijgt zes maanden tijd om te beslissen. Gedurende die periode zal ze van haar meubels mogen genieten en een levensstijl volgen

⁵⁴ RAB, Familiearchief,367. Heb ik in februari 2002 herontdekt en overgeschreven.

zoals zij het gewoon was ten tijde van Karel, zonder dat men haar zal kunnen beschuldigen de goederen onrechtmatig te gebruiken. Anna besloot het kasteel van Moerkerke te houden en de passieve schulden te betalen.

Daarna worden alle lenen, gronden en heerlijkheden, die eigendom van Karel waren, beschreven.

Degenen die hij bekwam bij de dood van zijn vader:

De leengronden en de heerlijkheid van Dranouter, afhankelijk van het hof van Belle, gelegen in de parochies Belle, Boescepe en Lokere, met vijfenvijftig achterlenen. De heer van Dranouter had het recht een baljuw, vijf schepenen en een sergeant te benoemen. De heer van Dranouter bezat het marktgeld, het recht op de bastaardgoederen, het lagaanrecht, het recht op het aanboren van wijn, bier en andere dranken, het gruterecht en het recht op het brood. Hij mocht ook de baljuw van de draperie van Dranouter aanstellen, alsook de verantwoordelijken voor merken en zegels.

Twee lenen in de parochie Lokere en nog een leen, afhankelijk van de abdij van Mesen.

Het leen van Oudenem in Kaster met achttien achterlenen. Dit leen zou, volgens een overeenkomst tussen Joos van Sint Omaars en de grootmoeder van Karel uit 1524, naar de tak van Jan van Sint Omaars terugkeren, bij het uitsterven van de lijn, wat hier ook is gebeurd.

Nog andere lenen in de parochie Kaster.

Lenen in de parochie van Merris.

Een leen genaamd het neerhof en de heerlijkheid van Merris, met 12 achterlenen. Nog een leen, het hooghof van Merris, met vijf achterlenen. Nog zes andere lenen.

Lenen, bekomen bij de dood van Anna van Praet, zijn moeder.

De heerlijkheid van Moerkerke, bestaande uit 108 gemeten grond en het kasteel van Moerkerke *avecque vng chastel bassecourt daues cingles jardins a jolitez boghaerts et aultres appartenances*, maar zonder rechtspraak.

In de verkoopsakte van de heerlijkheid van Moerkerke in Zuid-Holland door Karel aan Goossen van Raesvelt, heer van Raesvelt op 16 mei 1567 wordt het leen als volgt beschreven: *leengoet groot omtrent hondert neghen ghemeten landts lettelt meer of min metten casteele, opperhove, walle, synghelen, grachtenende alle andere zijne toebehoorten ghenaempt t hof ende leengoet te Moerkercke binnen den lande van den Vrijen liggende ende staende binnen den ambochte ende prochie van Moerkercke voorseyt in diveerssche parcheelen daerof dat eerst ligghe daer t hof ende casteel voornoopt op staet metten walgrachten, synghelen, mote, nederhoue, boomghaerden, huijnghe ende het schuttershof van Moerkercke zijnde al tsamen groot neghentien ghemeten een lijne xxvij roeden landts letteltmeer of min tusschen den visschers wech ande westzijde, Adamken filius Jan Adams hofstede ende landt ande oostzijde streckende metten noordthende ant kerckhof van Moerkercke ende scomparants hofstede ende brauwerie leen zijnde commende*

van wijlen Jan van Cortewijle ende metten zuudthende opn neerdere Brusschenwech...⁵⁵

Bij dit leen hoort een huis te Brugge, vroeger genaamd Ryckenburg, met nog drie kleine huisjes en een achterpoort, waar de heer van Sint Omaars, wanneer hij in Brugge verbleef, zijn residentie hield. Op dit huis rusten verschillende renten, namelijk aan de schoolmeester van Sint-Donaas, aan de pastoor van de kerk van Sint-Gillis, aan de kapel van Johannes de Doper in O.L.Vrouw, aan de kapel van de confrerie van O.L.Vrouw in het begijnhof, aan de kapel van Sint Niklaas in Sint-Gillis, aan de obediëntie van Sint-Donaas, de kapel van Sint Anna in Sint-Savator. Van deze heerlijkheid zijn 25 achterlenen afhankelijk. De leenhouder heeft ook het recht om vijf arme kinderen aan te wijzen voor de twee scholen van Brugge, 3 jongens voor de Bogaardenschool en 2 meisjes, indien dit zich voor zou doen.

Een tweede leen: de vogelvangst, de zwanerij en de visserij van het ambacht Moerkerke, afhankelijk van de Burg van Brugge.

De ammanschap van Moerkerke.

Het Gistelhof, met bijhorigheden, bestaande uit 147 gemeten grond, gelegen in het ambacht Aardenburg, in de parochies Middelburg en Heile.

Het leen van Upschote, gelegen in de parochie Moerkerke, met een achterleen.

Een leen, gekomen van de admiraal van Claerhout, heer van Maldegem, gelegen in de parochie Moerkerke.

Lenen, komende van Passchyne van Halewyn, grootmoeder van Karel aan moeders zijde.

Bij deze lenen zijn er drie gehouden van het hof van Sint Quinten ten Eilande in Vermandois.⁵⁶

⁵⁵ Heerlijheidsarchief Mijnsheerenland van Moerkerken, inv.nr. 5, Nationaal Archief, Den Haag

⁵⁶ *Vng fief tenu de la court de st quintin en vermandois comprenant en grandeur deux mesures xv verges en moerkercke subject au relief de la melieure despouille a leschange et ij s iij d par par an de recongnissance*

Vng aultre fief comprenant deux lynes de terre tenuz de ladicte court subject au seruice de xvij d par par an et au relief de la meilleure despouille /

Vng troisesme fief tenu et mouuant de ladicte court contenant en grandeur deux lynes cinq verges de terre subject au relief de la meilleure despouilledebuant recongnissance de xvj d par an

Deze lenen worden ook beschreven in het *Registre nouveau de tous les fiefz tenus de la court de monseigneur et tresreuerend pere en dieu dysle a saint Quentin en Vermandois: avec la nouvelle description des limites et aboutz diceulx. Estant dismes gisans au territoire du franc au comte de Flandres Asscauoir au mestier et paroisses d'oostkercke Lapscheure moerkercke et Westcappelle* uit 1569 (SAB, Archief Gilliodts, voorl. Nr. 249 – zie N. GEIRNAERT, Een terrier van het ambacht Oostkerke, RdP, LI nr.3) onder : *xliij Sensuyuent les fiefz estans fonds de terre tenus de ladicte Court de Messeigneurs labbe et couuent de saint Quentin en lisle en vermandois. Comme de leurdicte court en la paroisse de Oostkercke au pays du francq : Lesquelz fiefz dessusdictz sont gisans au mestier et paroisse de moerkercke appartenant aux personnes qui sensuiuent.*

Een leen, gehouden door de heer van Praet, van het hof van de Woestine, 9 gemeten groot, gelegen in de parochie Knesselare.

Een leen van het hof van Wesseghem, 4 gemeten groot, waarop het kasteel Lembeke staat.

Een leen van het hof van Wessegem, Levendale genoemd, in de parochie van Knesselare.

Een leen, Schaapswarrande genoemd, in de parochie van Ursel, negen gemeten groot.

Een leen van het hof van de Woestine, uniere genoemd, in de parochie van Knesselare, met 3 achterlenen.

Nog verschillende andere lenen te Knesselare, Ursel en Moerkerke

Een leen, door zijn moeder verworven.

Twee lenen door Karel verworven.⁵⁷

Daarna volgt de lijst van *terres cottieres* (cijnsgronden) die Karel toebehoorden.

Interessant te vermelden is hier een stuk grond, dat aan Jan van Corenhuuse werd gegeven, een herberg, Sint Joris genoemd, in Dranouter, een windmolen in de heerlijkheid Oudenem, een stuk grond, gehouden van de kanunniken van Sint-Donaas, en een ander stuk, gelegen in het Vrije, dat door Karel, samen met nog andere gronden, aan Mathias Laurijn werden overgedragen, als betaling voor het opstellen van het testament van Karel.

Verder vinden we nog het slagveld te Moerkerke, de raaptuin te Knesselare, een windmolen, de *crebbe muelen*, te Dranouter. Op enkele gronden stond er een levensrente voor zuster Elisabeth van Moerkerke, non te Westerloo.

Een stuk grond werd door Karel gebruikt om de nieuwe *zuudtreue* bij het kasteel van Moerkerke aan te leggen. Hij kocht ook nog een stuk grond, 't walleken, gelegen bij het kerkhof van Moerkerke. Hij bezat ook nog grond bij de tuin van de leerlooierij van Moerkerke.

Joos de Valcke werd aangesteld om Karels brieven en papieren, alsook de wateringboeken van Moerkerke en omgeving te onderzoeken om de grootte van de gronden na te gaan.

Volgen enkele actieve renten van Karel, waaronder een klein deel van een rente van 1000 dukaten op de eigendommen van het hertogdom Milaan.

⁵⁷ Alle eigendommen van Karel te Moerkerke vinden we ook nog terug in de ommeloper van Moerkerke Noord over de Leye uit 1565; RAB, 1254. kopie opgemaakt naar de ommeloper van Joos Rogierssen de Valcke van 1565, waaronder: *Jo^f. Charles van S^t. Omaers heere van Dranoultre ende Moerkercke etc^a. by versteruenesse van Jo^e. anna van praet zyne Jo^e. moedere ande westzyde daeran / mette westzyde an s'visscherswech ende zuudthende anden heerwech / metten houe ende casteele ende de groote herberge daervp staende ende es t'hof van Moerkercke metten houijngen ende boomgaerden daer vp staende ende es t'hofleen van Moerkercke*. Hier lezen we dat vele stukken zeer vlug na de dood van Karel werden verkocht bvb aan Joos de Valcke in 1572, Jacques de brune, Joos de brabantere, Jacques Belle. De lenen zouden naar Jo^f Franchois boogaert heer van Moerkerke gaan in 1610 en later naar Jo^f Charles de Jausse dist mastaing heere van cruyshoutten. We lezen ook dat Maximiliaan van Praet een stuk, namelijk de nieuwe door Karel aangelegde dreef van het kasteel, aan Jacques dreichielt verkoopt.

Vervolgens worden de goederen opgesomd, die door Anna werden bijgebracht.

Een rente van 600 gulden per jaar, die aan Anna verschuldigd zijn door haar broer, heer van Estree, die hij haar verschuldigd is op de erfenis van hun ouders, Claude van Oingnies, heer van Estree en Jacqueline Verlettes.

Een rente van 100 gulden, bij testament gekregen van haar broer Boudewijn.

Haar erfelijk deel van de erfenis van Anna van Oingnies, weduwe van Robert du Bois, gezegd de Houts.

Haar erfelijk deel van de erfenis van Anna de Thiennes, vrouw van ..., heer van Vlasbelt.

Enkele kleine gemene delen met haar broers en zusters van de erfenis van Gillis de Trasingnies, heer van Ernemude en Stavenisse.

Daarna volgt de opsomming van haar juwelen.^{vi} Deze beschrijving is een van de oudste beschrijvingen van juwelen in Vlaanderen.

Ook de kleren, die ze bij de dood van haar man bezat, worden beschreven.^{vii}

Anna had ook drie paarden en een koets, die ze wenste te behouden.^{viii}

De 'roerende goederen', zoals huizen, stallingen, schuren, bomen, hagen, enz. van zowel vaders als moeders zijde waren bij de opmaak van de staat van goederen nog niet geïnventariseerd. Wel lagen er in de 'lokrie' te Moerkerke jonge bomen, appelbomen en kerselaars klaar om in de winter geplant te worden voor de som van 35 lb.

Er waren nog een pak actieve schulden, die aan Karel verschuldigd waren bij zijn dood.

Het baar geld bedroeg op dat ogenblik $vj^{\circ}lxvij$ lb x s t.

Om de kosten van de begrafenis te betalen werden er verschillende goederen verkocht, waarvan hier de lijst.

Een vergulde schaal en een vaas, drie vergulde zoutvaten, vier gouden kandelaars, zes grote zilveren tassen, vier kleine tasjes met twee deksels, zes zilveren kandelaars, een zilveren verwarmmer, twaalf zilveren messen, een schaal en een *esguiere*, dit alles voor de som van meer dan 1620 lb.

Daarenboven was volgend vaatwerk nog niet verkocht:

Een half vergulde schaal en de bijpassende vaas, die bij testament werden geschonken aan de heer van Watervliet.

Twee kleine half vergulde bekers met hun deksels, vier kleine zilveren tassen en drie deksels, zes zoutvaten, 12 messen, elf zilveren lepels en 3 vorken, een glas met zilver, een zegel en de houder in zilver, en nog een glas

In Karels cabinet stond er een koffer, met erin een kelk en een pateen, twee ampullen, een belletje, een kazuifel, een kruisbeeld en de benodigdheden om de H. Mis op te dragen.

Ook Karels' kleren worden beschreven.^{ix}

Verder worden de wandtapijten, tapijten, gordijnen en dekens plaats per plaats beschreven, alsook de bedden. Hierna volgen alleen de belangrijkste stukken:

In de grote zaal stond er een grote koffer met erin een veldbed in zwart floers en gouden doek met de wapens van Vlaanderen en Praet erop afgebeeld. In de kleine zaal hing er een rood geborduurd wandtapijt, bestaande uit tien stukken. In de kamer ernaast hingen er vijf wandtapijten en 4 kleinere stukken, met verdures. In de slaapkamer van Karel hingen er negen gordijnen in witte *laasimant*. In de kamer boven de poort hing er een damasten wandtapijt in geel, wit en rood. In de kamer boven die van Karel hingen er zeven stukken wandtapijt met verdures. In de kamer schuin boven de kleine zaal hingen er negen grote wandtapijten met '*des hommes et femmes faulx aiges*'. In de garderobe ernaast hingen er vier kleine wandtapijten met de gevierendeelde wapens van Gistel. In de kamer boven de kleine zaal twee wandtapijten van *noisis*. In de eerste kamer boven de grote zaal hingen er 4 wandtapijten van Parijs.

Het linnen dat zich in het kasteel bevond was indrukwekkend. Men vindt er grote en kleine tafellakens van Damast, met bijhorende servetten, tafellakens uit Venetië en uit Padua, met o.a. nog 42 dozijnen servetten, en veel nachtlinnen.

Er was veel tin in het kasteel, zowel fijn als grof voor de keuken. Het fijn tin woog samen *cent quarante sept pierres et deux libris*. Ook te Brugge was er nog veel tin.

Verder worden alle meubels beschreven. In iedere plaats is er ook een open haard met haardijzers, een vuurpot, een blaasbalg, enz. In de beschrijving komen we ook te weten dat er in de gaanderij 4 landkaarten hingen.

Een zeer belangrijke plaats in het kasteel was het *cabinet* (of Wunderkamer) van Karel, waarin hij zijn wapens en collecties hield.

Het keukengerei wordt beschreven.^x

Er was ook een huisje in de tuin, waar werd gedistilleerd, met al het nodige materiaal.

Er waren ook veel dieren in het park. Men mag gerust spreken van een kleine zoo : Twee jonge paarden, een paardje, een muilezel, zeven koeien, twee vaarzen van drie jaar, vijf stukken hoornvee van twee jaar, twee van één jaar, acht schapen, drie lammeren, een geit met twee geitjes, een bok, zes zwanen, vier pauwen, drie fazanten, twee Afrikaanse kippen, een arend, een beer, twintig kippen, zeven nertsen, een ooievaar, een papegaai en meerdere kleine vogels.

Het *cabinet* van Anna wordt hier ook beschreven (zie vroeger).

Ook in het huis van Brugge waren er nog veel meubels. Het belangrijkste hier is het feit dat er in Brugge een huiskapel was. Boven het altaar hing er een schilderij met de Heilige Drievuldigheid. In de kleine zaal hingen er 9 stukken wandtapijt met de wapens van Vlaanderen.

Verder worden dan de passieve schulden opgesomd. Deze schulden worden ingedeeld in lasten en passieve schulden op het sterfhuis, lasten van de niet-gehypothekeerde passieve renten en andere passieve schulden. Bij deze laatste schulden komen we o.a. te weten dat Karel nog 3000 lb. t. verschuldigd is aan Marcus Laurinus, die hij van deze laatste had geleend. Ook twee

geneesheren moeten nog geld krijgen; enerzijds de erfgenamen van Nicolaas Valdaura, die eertijds Anna van Praet had verzorgd en anderzijds aan François Rapaert, die Karel had verzorgd. Hier vinden we ook de namen terug van het huispersoneel, waaruit kan opgemaakt worden dat er ten minste 8 mannen en 6 vrouwen in dienst waren, bij het overlijden van de heer.

Er zijn ook de schulden voor het opstellen van de staat van goederen.

Een afzonderlijk hoofdstuk wordt gewijd aan de schulden voor de begrafenis.

Daarna volgen de lasten, die uit het testament van Karel van Sint Omaars voortvloeien.^{xi}

In het artikel betreffende de boeken die Karel aan Clusius schenkt staat de aquarellencollectie niet vernoemd, wat er duidelijk op wijst dat niet Clusius de wettelijke eigenaar was, maar wel Karel.

Verder laat Anna de nog hangende processen van Karel opsommen, waaronder het proces betreffende de aanwassen in de heerlijkheid van Schobbe en Everocker, gezegd Mijnsherenland van Moerkerke, het belangrijkste is.

De staat van goederen eindigt dan met:

Ladicte damoiselle proteste dauoir faict dresse ceste estat selon ce que jusques ores est venu a sa coingnoissance / Et quelle entend menez congnoissance tout ce quelle polra encoires entendre soit en augmentation ou diminution au droict de celluy quil appartiendra

Damoiselle Anna doingnies vesue de feu le seigneur de dranoultre a affirme le susdict estat et jnuentoire par protestation costumiere et pour jcelluy estat de rechief affirmer en lame de ladicte constituante au colliege de Messieurs les bourgmaisters et escheuins du francq constitue son procureur mathias laurin promectant tenir ferme et estable tout ce que par ledict son procureur sera besoingnie / Actum le xxve jour de jullet xvclxix en presence de C burg. et ourssin escheuins dudict pays Soubsigne /

J Daue

Le xxx jour de jullet est comparu audict colliege ledict mathias laurin et a en lame de ladicte constituante comme son procureur affirme ledict estat et jnuentoire en presence de Me Niclaes wimpe pour et au nom de messire Jehan de saint omer seigneur de morbeke hoir feodal et de maistre jehan de corte cornille de praet dict de moerkercke aussy hoir feodal et de maistre jehan de corte pour et au nom de messire Jacques de Joingny seigneur de pamele apparent hoir dudict feu Sr de dranoultre / Desclarant ledict Me Nicolas pour et au nom de ses maistres que par cest actes jl nentent soy fonder hoir mobilaire dudict Sr et declare pareillement ledict Me jehan de corte pour et au nom dudict Sr de pamele ne se vouloit encoires porter pour heritier / Actum en la chambre des bourgmaistres et escheuins dudict pays et terroir du francq lan et jour que dessus / Soubsigne

J Daue

Anna hertrouwde met Jehan d'Estourmel, heer van Vandeville, Steenwerck, Douxlieu, etc. Ze stierf in 1577 en werd in de kerk van Steenwerck begraven.^{xii}

In oktober 1581 werd er nog een staat van de goederen van Karel, die nog niet verdeeld waren, op vraag van Jan van Moerkerke, voogd van Maximiliaan van Moerkerke, erfgenaam van Cornelis van Moerkerke, en van Meester Charles de Schildere, opgemaakt.

Staet jnhoudende de partien van ghoedinghen als noch jn wesen zynde daer omme den ghemenen heurs ende aellinghens verklare van wylent joncheer chaerles van sintomaers ouerleden heere van dranoultre moerkercke .. recht pretenduerden zyn als ten voornompten sterfhuuse behoorende als diuersche gronden van erfue huusen muelene boomen prysien vp diuersche leenen midtschadens zekere baten van jnschulden datmen tvoorschreuen sterfhuus noch schuldich ende ten achteren es Voordts alle de vutschulden commeren ende lasten ten voornompten sterfhuuse wesende als noch onbetaelt zynde to tende metten jare xvc eenen tachtentich jn cluus Den welcken staet my Joos de valcke als ... vanden voors. sterfhuuse / Es ghedaen maken by verzoecke ende begheerte van joncheer Jan van Moerkercke als voocht den joncheer macximiliaen van praet filius joncheer cornelis / Ende oock by laste van meester chaerles de schildere ouer ende vuter name van mynen heere van maldeghem metten anderen commende vanden huuse van vutkercke ouer hemlieden daer vp ende mede te beradene van ... te doene als ... voorscreuen jnt voornompte sterfhuus ofte tselue te reuochierene de welcke goedinghen zyn zo hier naer volghende ghescreuen staen

De eigendommen werden terug verdeeld. Maximiliaan van Praet van Moerkerke, zoon van Cornelius en Eleonora van de Werve, werd erfgenaam van de feodale eigendommen van Praet en Jan van Sint Omaars, burggraaf van Arien aan de Leie, heer van Moerbeke, zoon van Karels oom François en van Antoinette de Bailleul, van die van Sint Omaars.

i Premiers vng fief tenu de sa Ma^{te} a cause de sa court du bourg de bruges comprenant en grandeur cent huit mesures de terres peu plus ou moins gisans en la paroische de moerkercke avecque vng chastel bassecourt daues cingles jardins a jolitez boghaerts et aultres appartenances Et .ces appelle de toute anchienete la seigneurie de Moerkercke combien que le propriétaire dudict fief ny a nulle jurisdiction Sur lequel fief de Moerkercke es gisqute chastelrie avecque aultres maisonnages et jardin de aergiers /

Auquel fief est annexe et vnnee vngne belle et grande maison gisant en la ville de bruges appelle anchienement Ryckenburg et est la maison en laquelle ledict feu S^r estant a bruges tenoit sa residence avecque trois aultres petites maisons et vngne porte de deriere y appartenant / chargee ladicte maison anchienement des rentes heritables et perpetuelles qui sensuiuent / A scauoir a lescolatre de St Donaes en bruges xj s xj d gros xvij m Au cure de lesglise de st gilles en bruges viij s ix d gros viij m A la chappelle de st Jehan baptiste en lesglise de nostre dame xij d / a la chappelle de confrerie de nostre dame au beginaige en bruges viij s iij d gros A la chappelle de st nicolai en lesglise de st gilles viij d gros x m A lobedience de st donaes ij d gros xvij m a la chapelle de st anne en lesglise de st saulueur en bruges v d gros xij m

Dudict fief et seigneurie de moerkercke sont tenuz et mouuans vingte cinq arrierefiefz selon le registre en faisant mention /

Le propriétaire dudict fief de moerkercke a droict de la denomination de cinq poures enfans aux deux escolles des poures de la ville de bruges asscauoir de trois garsons en lescolle des boghaerts et deux fillettes quant le cas y eschiet selon la teneur des liures sur ce despescees /

Vng aultre fief tenu dudict bourg de bruges que consiste en la voliere cignerie et pescherie du mestier de moerkercke /

Le troisieme fief tenu comme dessus consiste en lammannie dudict mestier de moerkercke avecque certaine aultre prerogative sur et alendroict de lescauwaige des wateringes es jillecque qui sappelle en thioys twaterschoutteenschap charge ledict fief de xx s gros par an au proffit de sa ma^{te} en sa recepte du lardier a bruges /

Vng quatrieme fief nomme tgistelhof avecque ses appertenances comprenant en grandeur cent quarante sept mesures vne lyne lxxix verges de terre ou enuiron gisant au mestier dardenbourg es paroisches de heyle et de middelbourg en flandres tenu de ladicte court du bourg de bruges charge en vngne rente de xxv lb gros par an rachaptable au denier seise deue a la vesue et heritiers de toussin eggelin en bruges /

Encorre vng fief tenu dudict bourg de bruges appelle le fief de vpschote contenant xxiiij mesures j lyne de terre scitue et gisant en ladicte paroische de moerkercke subject au plein relief /

Auquel fief est tenu et mouuant vng arriere fief /

Chacun desdict cinq fiefz subject a plain relief et aultres debuoirs selon la coustume de ladicte court feodale /

ii Trois armaires seruans a mectre diuerses choses et singelaritez desquelz est dresse vng jnventorie appart

Vng couffre pour y mectre les semences

Vng petit couffret pour mectre vng livre dessus

Vng grand pulpitre

Vng presse

Vng chariot a filler

Quinze arcbalestres avecq huict jnstrumens ou ferrailles pour tendre lesdictes arcbalestres

Plusieurs flesches de diuerses sortes

Vne custode de bois avecq vnze flesses

Cinq harquebuses y compris vne que guillame de stappelare soustient luy auoir este donnee par feu mondict S^r

Quatre pistolets comme bons comme mauuais

Vng pistolet en maniere de poingnaert

Deux villes custodes de pistolets et vng aultre petite

Vng flaccon en maniere de custode dung pistolet

Vne grande et vne moyenne custode pour harcquebuse
 Deux vielles custodes
 Deux finees ouurees de ...
 Vne custode de turquie ouuree de velour
 Vng sac a porter poedre et arquebouse /
 Sept espees
 Vng bracqutin arc avecq la mance de corne de cerf
 Vng poingiaert de turquie
 Vng jaeline vng dard
 Trois arcqz a main et encoires trois rompus
 Vne grande custode de bois avecq plussieurs flesches
 Vng harcq a boulets qui se plye en deux
 Deux quantz darcq
 Vng pendant despee avecq les fers dorez
 Trois cheintures de velour ...ses
 Trois larges cousteaux avecq les armes de Moerkercke
 Larmure dune selle armee
 Dixsept mors de cheueaux et sept demy mors
 Vne paire destrieulx
 Vne paire de solles de che(val)
 Plusieurs verges pour pescher
 Vng plumard aueq vne custode
 Quatre haliebardes
 Vng petit bouclier de cuyer
 Vng quadrant de pierre (een zonnewijzer)
 Vne forche destraininge fachon
 Trois trompes
 Huict masiues
 Deux soles de cordes
 Vng oiseau de bois (een lokvogel voor de jacht)
 Plusieurs instrumens qui fendent a vng carpentier
 Vng mortier pour peurer leaue
 Plusieurs chartiers et papiers paintz
 Plusieurs liures en latin et aultres langaiges

iii Plusieurs peintures
 Vng couffre ou jl y a dedens quatre liures dherbes peintes
 Vng commencement dung livre des oyseaulx
 Vng commencement dung liure des poissons et aultres animaux
 Vng grand ormaire pour garder sementes
 Vng couffret avecq les midnerailles dedens
 Vng grand pulpitre
 Vng ecriptoire avecq de l'argent
 Vng petit tonnelet
 Vng fournois pour distiller
 Vng psaltier
 Plusieurs voires pour y mectre deaues distillees
 Six potz de terre avecq des couuertes destain et plusieurs demis couuertes
 Deux jeux de tablier dyuoir
 Vng pot et deux chandelles rompues de marbre
 Plusieurs potz tellis et voires a mectre ongues et confitures
 Quatre couffres de fer et vng dyuoir
 Deux couffrees de cuyer bouilly
 Vng petit molin de fer
 Vng couffre avecq vng poir
 Vng liure des cheuallieres de lordre et aultres liures en franchois
 Plusieurs pations sur estorque et sur canefas ouurez
 Vng estuy pour griffer

iv Pardessus ce ladicte damoiselle remonstre que certain proces a este jntente par feu damoiselle Anna de praet mere dudict S^r et depuis poursuiuy par le meisme S^r deffunct en qualite de demandeur contre les heritiers de feu M^e vincent corneliss^e deffendeurs pardeuant ceulx du conseil prouinciael de hollande affin dauoir restitution de certaine quantite de terres nouvellement dicquees soubz les limites et la seigneurie de scobbe et euerrock dictum moerkercke lant lesdictes terres dicquees appellees de group mahiel mommevliet et ouermannevlit Duquel proces ledict S^r est succumbe et condempne es despens De laquelle sentence jl a appelle et est pendant le proces dappel pardeuant Messieurs du grand conseil prest a juger

Vng aultre proces pendant ou conseil en flandres dentre ledict feu S^r de dranoultre comme demandeur dunepart contre Jacques doingniez S^r destrees deffendeur daultre / Pour et a cause des arrieraiges de la rente de vij^c florins par an appartenant a ladicte damoiselle Anna doingny selon que cy deuant est couche

Vng troisieme proces pendant ou meisme conseil en flandres dentre ledict feu S^r deffunct demandeur a cause de deux cents florins rest des deniers de largent du fief ou S^{rie} de Daerle

Vng aultre proces pendant pardeuant Messieurs de la haulte court de mons dentre ledict S^r deffunct demandeur contre messire Loys de bloeis S^r de trelon deffendeur pour et a cause des arrieraiges de la rente de vij^c lb torn. par an appartenant a feu dame franchoise de trelon premiere femme dudict feu S^r deffunct et aissi pour les arrieraiges du douaire conuentionel deu audict S^r

Vng aultre proces pendant audict conseil en flandres dentre ledict S^r deffunct jnthime avecq les Bourgemestres et escheuins du francq apellez contre Jehan van thelken reformant Pour et a cause de quelques terres gisans a Moerkercke

v De afbeeldingen in het boek zijn kopieën van afbeeldingen uit Karels' aquarellencollectie. Clusius schrijft in het boek onder het hoofdstuk *De Canella* ook dat hij in België twee taakjes Cinnamon zag, één bij Karel en een bij Nicolas Valdaura, Brugse arts, die ook de arts was van Karel en zijn moeder.

Cinnamomi vero duos ramulos in Belgico vidi: alterum apud Generosum Dominum Carolum à D. Audomaro: alterum apud C.V.D. Nicolaum Valdaura Brugensem medicum.

vi Premiers vng accoustrement de dorrure de dyamans et de perles ayant au touret sept diamans et huict perles et aultant a lorillette, Vng collier de dyamant avecque huict pieches de huict diamans, Vng accoustrement de rubys et de dyamans aiant au touret quatre diamans quatre rubyz et noeuf perles entre deux et a borrelet cincq diamans quatre rubyz et dix perles entre deux / Vne ceinture senblable avecque cincq diamans six rubyz et xij perles et vne rose de diamans qui serre la fermeture de ladicte cheinture / Vne paire de bordues de rubyz aiant au touret sept caillaix de rubyz huict perles entre deux et a lorillet huict rubyz et neuf perles entre deux / Vne cheinture de petits diamans aiant trente diamans et xxxvj perles / Vng carcant garni de dix perles / Vne chainette de perles avecque des petyts gerpes dor entre deux / Vng chapelet dor esmaille de bleu avecque vn bout avecque des chainettes pendans et des petits diamans et rubiz et des perles alentour de la pomme / Vng petyt chapelet dagathe / Vng de coral blancq / Vng chappellet de parfum avecque des gerpes dor esmaille de bleu / Vne grande chaine dor a fu.es / Vne chaine dor esmaille de blancq et de noir avecque des perles et vne pomme / Vne petite chainette esmaille de bleu / Vne aultre petite chainette aiant au pendant vne pieche de licorne vne hyachinte vne malachite et vne agate / Vne paire de bracheletz dor avecque des agates et des coralins et lapis larulus / Quatre rubiz enchasses en or / Sept perles enchasses pour mectre entre les dorriens / Vne verge desmeraulde / Deux aultres verges avecque des petiz diamans / Vne ronde verge et vne avecque teste de mort / Vingt ou trente perles non enschasses et plusieurs petites semences de perles / Vng st george romyn avecque vne perle / Vne medaille de abraham avecque des petitz rubyz petitz chapsier et vng diamant Vne table dattente dor la ou il y a graue vng saint franchois/ Cincq douzaines de boutons a trois perles qui sont a vne robille de satyn noir / Vingt en vn aultre petitz boutons a vne perle qui sont a vng mantelin de velour noir / Quatre douzaines et vnze boutons dor qui sont a vne robille de satin noir / Cincq douzaines de boutons dor qui sont a vne robe de caffia noir / Trois gorgerettes et vne coiffe dor / Vne demie douzaine de seruiettes despaigne / Vng ca de nuit de cramoisi et la couberture de taffeta cramoisi et vne boite dargent / Vng chausepiet dargent / Vng miroir / Deux p.tigues / Deux boittlettes dargent / Vnes hueres couuerts de

velour cramosi / Vnes aultre hueres / Vng caffer et vne petite presse peur presser des coeuure chiefs /

- vii Vne robe de velour cramosi figures / Vne robe de velour violet brodde de toile noir dor / Vne robe de velour violet brodde de petit parchement dargent et soye vyolet / Vne robille de sattin noir borde de petyt parchement dor as deuanteurs plaines de martes et fables / Vne robe de sattin noir borde de velour noir et les deuantures plaines de fables / Vng robillet de caffra noir plaine de conins noirs / Vne robe de nuict de cangeant plaine de rodreulles / Vng mantelin de velour violet / Vng mantelin de satin noir plain de marters / Vne robille de bourret / Deux mauuais mantelins de velour / Deux cottes trainants de velour cramosi / Vne cotte de sattin jaulne brode / Vne cotte de velour noir passemente dargent / Vne cotte de velour tanne / Vng deuant de cotte de toile dargent / Vng deuant de cotte de sattin blancq brodde de cordons dor avecque des petitz boutons de granate enchassez en or / Vng deuant de cotte de velour blancq figure / Vng deuant de cotte de caffra noir borde de parchement dor et dargent / Vne cotte de caffra cramosi brode de passement dor et de soye cramosi / Vne bayette descarlata borde de velour cramosi avecque du petit passement dor et soye cramosi / Vne mauuaise bayette destamet borde de frungettes et soye noire / Vng aultre bayette de caffra rangant plaine de linees blanche / Vne cotte de rangeant de soye / Vng corset de mesme / Vngne pieche et des manches de sattin blancq brodes / Vng corps et des manches de velour noir brode dargent et soye noirs / Vng corset de sattyn jaulne brodde et vng de caffra cramosi cordonne dor / Vng corps de caffra noir roye dargent / Vng corset de sattin blancq passemente dor / Vng mauuait corset de caffra cramosi Vng de caffra noir et vng de velour tanne / Vne mauuaise cotte de velours Vng petit mantelin de caffra noir parceme de conins noir / Deux robes de deuil / Deux deuant de cottes de drap / Vng manteau de drap pour aller au chariot / Vng chainture dargent vne bourse et vng ... / Vng horeloge que ladicte damoiselle est accoustume de porter sur soy / Trois paires de guants / Deux verdugalles / Vne paire de manches de sattin broche rompues / plusieurs petits passemens dor dargent en de soye / Vng jeu des escecqz de corael / Vngne petite pieche de marters / Vne faille / Vne huecque / Vng chappeau de paille / Plusieurs parties de lingues sicomme chemises manches escurreulx gorgerettes mouchoirs porguettes franches et semblables / Huict coffres et coffrettes et vne garderobe la ou tout ce que dessus est mect dedans /
- viii trois cheueaulx de chariot avecque leur selle flassaiges et harnas le chariot a bacq ensemble la tapytserie y seruante la faguenee avecque selle harna et mords /
- ix Vne robe de satin plaine de velour passemente de satin noir Vng pourpoint de satin noir passemente de mesmes Vng collet romyn borde de mesme passement Vne paire de chausses de velour cramosi bordees de passement dor plaines de toile dor Vne paire de chausses romynes bordees de mesme passement Vne cappe brodde de cantille grise plainse de selpers grises Vne cappe de drap noir Vne sayon de satin cramoisie borde de velour violet Vng collet de velour violet picque par escailles du poisson de blancq et orange Vng pourpoint de satin violet picque de meisme Vng pourppoint de satin cramoisie picque de meisme Vng collet marroquin plain de satin jaulne borde de spegilles dor Vng collet de marroquin plain de caffra noir borde de passement de soye noire Vng pourpoint de canefas sans manches borde dung spegille rouge Vne paire de farragolles rouges borde de passement dor et de soye rouge Vne paire de bas rouge Vne paire de farragolles de drap rouge Vne sayon de doeuil de drap Vng sayon de drap noir borde de meismes avecq deux petits speguilles de drap noir a deux costelz Vng manteau de drap noir borde de passement dor rond Vng petit collet de satin cramosi pour mettre sur le harnas Vng bonnet de doeuil et vng aultre de drap noir Deux bonnets de velour Vng chappeau de feutre Vng chappeau de paille Treize esguillettes darmes Vng pourpoint de canevas picquez de passement dor et de soye rouge Vne robette de drap noir borde de passement dargent plaine de felpes Vne robe de nuict de damas noir borde de passement dor et de soye noire plaine de felges Vng collet de velour noir picque de bleu et de jaulne Vne robe de nuict de damas noir plaine de martres Vne robe de nuict de cangeant de Lille avecq de renards Vne petite robette de drap gris plaine de renards Vne paire de chausses de caffra noir veloutte Vng court manteau de doeuil Vne paire de chausses de carisse plaines de satin noir Vne paire de sarrogolles de drap noir Deux gousses de drap noir Vng portemanteau gris Vng cas de nuict de caffra griz borde avecq passement dargent et vne boitte dargent Vne paire de bottes Vne paire de bruesekins Vne partie dung capraison de beuffle Vng ceinture de cuire jaulne Quatorze

chemises Dix bonnetz de nuictz Six paires de chausses Quatre paires de stieckcousen
oeurees Douze mouchoirs Vng blanchisson auecq des bendes noires

x Treize chaudrons entre bons et mauuais Six potz de fa et deux couuertes de pots Quatre
grilz Quatre payelles rotissoires et vng fer pour mectre deuant Deux cheminons pour rostir et
deux plus petites Vng grand pot de cuyure pour tenir eaue chaude auecq vne couuerte /
Deux mauuais trepies et vne grande Trois cromlieres Vng hanset Deux payelles a
fricasser et vngne trouwee Deux grandes cousteaulx pour hacher Vne payelle pour
rechauffer le lict Trois petites payelles de fer Vne chaudiere en cuyure Vne enquodyne de
cuyure pour laver les mains Sept chandelliers de cuyure Trois eschauffoirs dont les deux ne
valent guerres Trois seaulx auecq les bures de fer fondue auecq vng estampoir de meismes
Deulx loches de fer Deulx escumois Dix grandes broches et vne petite Vng molin a
mostaerde Vng mortier de pierre Vng salliere du bois Vng portefeue des estelles Deux
pugettes Vng fer por fondre le lard sur le rousty Vng tonneau por mectre leaue dedens Vng
estonnoir Vne dresse Vne cuue por y lauer les platz Deux platz de bois Dix chandelliers de
bois Vne rasette Vne forcette / Deux estampoirs Vng frason darraing Vngne armoire Deux
bacqz de bois Deux escueillieres

xi Premiers ledict Sr a ordonne et volu estre dresse en leglise de Moerkercke vne sepulture de
pierre de touche simple en oeure jtaliene aueqz jnscription de sa memoire et de ses deux
femmes armes quartiers etc. Laquelle polra couster la somme de

A ordonne estre fundez en ladicte eglise de moerkercke deux obit et anniuersaires
perpetuelz pour le salut de son ame et de ses predecresseurs le premier pour mademoiselle
sa mere et de feu madame de batenburch sa sœur Et le second pour luy et sa premiere
femme Desirant que lesdicts deux anniuersaires reuiengnent a xxiiij lb t. par an au denier
vingt qui montent a iiijciiiijxx lb t.

A donne a sœur Elisabeth religeuse a oost /oosteeclø vne rente viaigiaire de ij lb groz par an
sa vie durant dont la premiere venue annee est escheue le xxvje de mars passe parquoy jcy
vj lb t.

Pour le capital de ladicte rente estime au denier sept la somme de iiijxx iiij lb t.

A ordonne de estre paye a chacun des serueurs et seruantes qui auroient demoure vng an
auant son trespas vne annee de gaiges pasdessus ca quilz auroient de servir Que monte a
la somme de

A donne a henry son varlet de chambre pardessus ladicte annee encoires deux ans que
vallent lx lb t.

A haustien rose son paige pour apprendre vng mestier l lb t.

A francisce tassin semblables l lb t.

Au cure de Moerkercke Sire Gillis coddun xxiiij lb t.

Au chapelain ij lb t.

Au coustre ij lb t.

A donne a Phle. fransman outre les cinquante florins par an a luy donnez en
aduanchement de son mariaige encoires deux cens florins par an rachaptable au denier
seize qui ... auoir court au jour de son trespas qui fust le xije de febvrier lxxvij a condition du
retour audict testament jcy pour les deniers capiteaulx iijm ijc lb t.

Quant aux meubles estant dedans la maison de castre legatez a Chaerles marichal bailly de
dranoltre con les luy a laisse seruire Parquoy jcy Memoire

Semblablement quant au grandt horologe legate au Sr de fletere lon luy a pareillement laisse
seruire Parquoy Memoire

A legate a Me Paul vanden ryne la somme de iijc lb t.

Quant aux liuris delaissez par ledict Sr en grec et en latin legatez a chaerles de lescluse lon
entend les laisser seruire audict escluse Parquoy Memoire

Audict Charles de lescluse a este donne pour les paines et assistance quil a fait audict Sr la
somme de ij^c lb t.

A donne a colette la seruante la somme de xxiiij lb t.

A Charles matinee vne clochette dargent boire dehoirs valissant xvij lb t.

A Madame la femme dudict matinee et madame la femme dudict Mathias Lauwerin chacun vne couppette d'argent de la valeur chacune de vj lb groz lesquelz jl a volu estre faitz egaulx et dene forme et fachon uz lxxij lb t.

Quand au second bachin a demy dore avecq son esquire yseruant legatez au Sr Marcus lauryn Sr de watervliet lon le laissera seruire audict Sr Parquoy Memoire

A donne au Sr Mathias laurin la somme de trente liuriz qui font ciiiijxx lb t.

A donne aux executeurs de son testament ascauoir a monseigneur doingniez deux cens lb t. et a Mathias lauryn Me Charles Scildre et Josse valcke a chacun deux cent cinquante lb t. montans lesdictes quatre parties ensemble a vjcl lb t.

Jcy est par ledict testament ordonne que lesdicts executeurs besoingnans en ce qui concerne lexecution dudict testament hors la ville de Bruges ou extraordinairement dedens jcelle ville soyent payes sallarisez et recompensez a la taxation et arbitrage de Messieurs du college du francq selon que plus ad plain est dict et ordonne par la clause finale dudict testament

^{xii} Le 15 septembre 1577, furent faites en l'église de Steenwerck en Flandre les vigilles des obsèques de feue noble dame Madame Anne d'Oignies, en son vivant deuxième femme à noble homme messire Jehan d'Estourmel....

Item marchaient les quatre quartiers : asçavoir Prant à dextre, Hove à senestre, puis Oignies à dextre et Coupigny à senestre, et après marchoit le grand blason à losange soutenu d'une angele.

Nous avons rencontré ce seigneur d'Estourmel parmi les chefs huguenots.